

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

**DVORAC U KUTJEVU
I PROFANA ARHITEKTURA POŽEŠKE KOTLINE U
BAROKNOM RAZDOBLJU**

Diplomski rad

Nevenka Šarčević

Mentorica dr. sc. Dubravka Botica

Zagreb, 2013.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

DVORAC U KUTJEVU I PROFANA ARHITEKTURA POŽEŠKE KOTLINE U BAROKNOM RAZDOBLJU

Nevenka Šarčević

Nakon mira u Srijemskim Karlovcima i na prostoru Požeške kotline kao u cijeloj Slavoniji odvija se proces katoličke obnove te uspostavljanje posjeda na kojima crkveni i svjetovni naručitelji grade reprezentativnu stambenu baroknu arhitekturu. Isusovci Požeškog kolegija izgradili su na temeljima cistercitskog kutjevačkog opatijskog sklopa reprezentativnu rezidenciju između 1721. i 1735. godine. Rad je baziran na arhitektonskoj, povijesnoj i stilskoj analizi dvorca u Kutjevu i pregledu ostalih građevina izgrađenih na ustanovljenim posjedima Požeške kotline u 18. stoljeću. Opisivanje konteksta u kojem se gradi dvorac u Kutjevu i reprezentativna barokna stambena arhitektura u Slavoniji pokazalo je kako je stilsko slojevitost dvorca u Kutjevu analogna na nizu reprezentativnih dvoraca građenih u prvoj polovini 18. stoljeća. Analiza arhitekture drugih građevina na prostoru Požeške kotline pokazala je kako se svi razmatrani objekti ne uklapaju u istu kategoriju reprezentativne barokne arhitekture Slavonije radi skromnije gradnje i naknadno stečene stilske heterogenosti.

Rad je pohranjen u: Knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Rad sadrži: 50 kartica, 40 reprodukcija, izvornik je na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: profana arhitektura, 18. stoljeće, dvorac u Kutjevu, Požeška kotlina, reprezentativna barokna arhitektura Slavonije

Mentor: dr. sc. Dubravka Botica, docentica, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: dr. sc. Dubravka Botica, docentica; dr. sc. Dragan Damjanović, docent; dr. sc. Danko Šourek, viši asistent

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

Sadržaj

1. UVOD	4
1. 1. Osvrt na značajnije izvore o dvorcu u Kutjevu	6
1.2. Osvrt na izvore o drugim građevinama	8
2. POVIJESNO-ZEMLJOPISNI KONTEKST	9
2. 1. Uspostavljanje crkvenih posjeda	10
2. 2. O sklopu cistercijske opatije	12
2. 3. Kutjevo u posjedu isusovaca	13
3. DVORAC U KUTJEVU	15
3.1. Analiza arhitekture dvorca u Kutjevu	15
3.2. O arhitekturi cistercijske opatije	20
3.3. Obrambeni elementi i funkcija tornja južnog pročelja	21
3.4. Isusovačka rezidencijalna arhitektura	24
3.5. Josip Kraljić, autor projekta	25
3.6. Promjene na dvorcu nakon ukinuća isusovačkog reda	27
3.7. O obnovi i trenutnom stanju dvorca	31
4. O DRUGIM GRAĐEVINAMA	34
4.1. Dvorci u Pakracu i Pleternici	37
4.2. Ostale građevine iz 18. stoljeća	41
4.2.1. Kurija u Brestovcu	41
4.2.2. Kurija u Kuzmici	42
4.2.3. Dvorac u Stražmanu	43
4.2.4. Dvorac u Trenkovu	45
5. REPREZENTATIVNA STAMBENA BAROKNA ARHITEKTURA SLAVONIJE	47
6. ZAKLJUČAK	53
7. POPIS KORIŠTENE LITERATURE	54
8. POPIS KORIŠTENIH MREŽNIH STRANICA	57
9. POPIS KORIŠTENIH REPRODUKCIJA	58

1. UVOD

Tema diplomskoga rada jest isusovačka rezidencija, dvorac u Kutjevu i profana barokna arhitektura Požeške kotline građena na posjedima svjetovnih naručitelja čija će gradnja, zbog osmanske okupacije tijekom 17. stoljeća, uslijediti tek nakon mira u Srijemskim Karlovcima.

U radu se analizira reprezentativni dvorac u Kutjevu koji je građen u više faza i stilski je slojevit. Slojevitost je utvrđena u srednjovjekovnoj strukturi sjeveroistočnih zidova s cilindričnom kulom dok su barokne strukture vidljive u cjelini. Dvorac podiže isusovački red između 1721. i 1735. godine na posjedu Požeškog kolegija, a na temeljima cistercitske opatije. Uz arhitektonsku analizu, ovaj rad donosi i povijesni kontekst te kronološki slijed preuzimanja posjeda koji je uvjetovao promjene na dvorcu. Uvažavanje zatečene strukture pri projektiranju povezuje se s pristupom slikara i arhitekta Josipa Kraljića, superiora požeškog samostana. Pretpostavlja se da je projekt na kojem je radio završen i odobren do 1722. godine jer je najveći dio radova izveden nakon njegova odlaska iz Požege.

Ostali objekti obuhvaćeni ovim diplomskim radom tek su djelomično sačuvani u odnosu na situaciju u 18. stoljeću, no obrađeni su jer čine tematsku cjelinu reprezentativne stambene arhitekture baroknog razdoblja Požeške kotline. Razmatranje i navedenih profanih objekata u ovom radu dodatno će naglasiti važnost i reprezentativnost dvorca u Kutjevu.

Dvorac u Kutjevu najbolje je sačuvan i istražen u sklopu znanstvenoistraživačkog programa »Instituta za povijesne znanosti – likovna i kulturna baština isusovačkog reda u Slavoniji« započetom 1987. godine nakon čega je izrađen elaborat 1988. godine koji je prethodio obnovi izvedenoj u posljednjem desetljeću 20. stoljeća. U sklopu pregleda spomenika »Kulturna baština Požege i Požeštine« unutar grupe baroknih profanih spomenika razmatra ih Katarina Horvat-Levaj (izuzev kurije u Brestovcu), dok ih ostali autori koje konzultira ovaj rad uglavnom razmatraju kao izdvojene, zasebne spomenike unutar monografija o dvorcima Slavonije i u vidu povijesnih pregleda. Iz tih monografija doznaje se dosta o povijesti preuzimanja pojedinih posjeda od strane različitih vlasnika dok o graditeljskim intervencijama povezanim s njima najčešće nema podataka. Zbog toga se u radu iznose dostupni podaci objavljenih izvora prema kojima često nije moguće pouzdano odrediti kronologiju, ali također ni adekvatnu valorizaciju.

Analiza arhitekture pokazat će kako se svi razmatrani objekti ne uklapaju u istu kategoriju reprezentativne barokne stambene arhitekture Slavonije radi naknadno stečene stilske heterogenosti što se i pregledno može vidjeti prikažu li se oni zajedno na karti Požeške kotline (Slika 1).

Slika 1. Karta Požeške kotline s prikazom objekata koji se razmatraju u radu

Objekti koji se grade na vlastelinskim posjedima u Požeškoj kotlini tijekom 18. stoljeća tipološki su različiti, a vremenom su se i mijenjali. U Kaptolu i Kutjevu bili su dio crkvenog posjeda. Drugi su pripadali svjetovnim gospodarima, pripadnicima domaćeg ili stranog plemstva. Dvorci u Pleternici i Stražemanu nisu sačuvani pa ih je bilo moguće razmatrati isključivo iz sačuvane fotodokumentacije i arhivskih izvora. Kurije u Brestovcu i Kuzmici također su izgrađene na posjedima koji su ustanovljeni u 18. stoljeću, ali im je poput dvorca u Trenkovu izgled konačno definiran u 19. stoljeću.

U posljednjem poglavlju nastojat će se rekonstruirati kontekst i načiniti analiza nekoliko primjera reprezentativne arhitekture koja se gradi na oslobođenom prostoru Slavonije, Srijema i Baranje te ukazati na analogije kojima se oni mogu povezati s arhitekturom koja nastaje na prostoru Požeške kotline, odnosno dvorcem u Kutjevu.

1. 1. Osvrt na značajnije izvore o dvorcu u Kutjevu

U objavljenoj literaturi razvidne su u radu opisane promjene uvjetovane povijesnim događanjima i potrebama vlasnika dvorca u Kutjevu.

Prve spomene imena cistercijske opatije iznosi Josip Bösendorfer (1910.), a požeški povijesni kroničar Julije Kempf (1910.) piše o Kutjevu u slojevitom i linearnom povijesnom kontekstu u više navrata. Josip Bösendorfer donosi podatke iz požeških arhiva koji se odnose na prve spomene posjeda pod više naziva »Goto (Kutjevo), Castellum seu fortaliciium Gothow«, »Godho Gucho« dok Gjuro Szabo (1920.) navodi tek slabu očuvanost srednjovjekovnog sklopa.

Josip Buturac (1942.) piše o vlastelinstvu Kutjevo unutar temeljitog osvrta na popis imovine požeških isusovaca koji je izrađen prilikom ukinuća isusovačkog reda. Miroslav Vanino (1987.) piše o Kutjevu u sklopu povijesnih monografija o isusovcima u Hrvatskoj koje se temelje na široko obuhvaćenoj arhivskoj građi. On detaljno opisuje dolazak isusovaca. Vidljive su promjene koje unose isusovci dolaskom na prostor Požeške kotline te njihova asimilacija kroz aktivnost Kolegija i misnu službu, obnovu crkve, izgradnju gimnazije te preuzimanje kutjevačke opatije.

Monografije o povijesti imanja pišu, kao humanistički obrazovani vlasnici, članovi obitelji Turković. »Povijesni, sakralno-turistički vodič kroz župu Kutjevo i njezin kraj« piše župnik Juraj Lončarević (1981.) za koji preuzima podatke iz monografije Zdenka Turkovića »Sedam stoljeća dobra Kutjevo« (1969.).

Prilikom istraživanja barokne arhitekture sjeverne Hrvatske u Državnom arhivu u Budimpešti, Đurđica Cvitanović (1975.) objavila je tlocrte i nacрте isusovačkog rezidencijalnog sklopa u Kutjevu izrađene 1773. godine, a koje prate legende s opisima sadržaja i namjene pojedinih građevina. U sklopu znanstvenoistraživačkog programa »Instituta za povijesne znanosti – likovna i kulturna baština isusovačkog reda u Slavoniji« istraživao se isusovački rezidencijalni sklop u Kutjevu i izradio elaborat¹ (1988.) u kojem su stručne priloge o istraživanju i obnovi arhitekture sklopa izradili Đurđica Cvitanović, Zlatko Uzelac i Davorin Stepinac. Nakon toga je provedena obnova u posljednjem desetljeću 20. stoljeća prema nacrtima iz 1773. godine.

¹ »Kutjevo - kompleks nekadašnjeg isusovačkog samostana«, Zagreb, Institut za povijesne znanosti, Odjel za povijesne znanosti, 1988. Đurđica Cvitanović, Doris Baričević, Ivo Lentić, Zlatko Uzelac, arhitektonska dokumentacija: Davorin Stepinac; Zlatko Uzelac, Davorin Stepinac, »Obnova kutjevačkog povijesnog kompleksa« 1988.

U pregledu razvoja, tipologije i načina gradnje isusovačke arhitekture u Hrvatskoj, Đurđica Cvitanović (1992.) koncizno je opisala kutjevački arhitektonski sklop kao posjed Požeškog kolegija koji zauzima mjesto »trećeg po redu visokoškolskog učilišta Družbe Isusove u Hrvatskoj«.²

O superioru Požeškog kolegija Josipu Kraljiću kao autoru projekta dvorca u Kutjevu istraživao je Zlatko Uzelac (1990.). Pri istraživanju gotičkog portala crkve Svetog Dimitrija u Požegi (1995.) ustanovio je kronološke i stilske elemente koji određuju podudarnost gradnje s cistercitskim kutjevačkim sklopom. Povezao je gradnju cistercitske crkve i samostana u Kutjevu s gradnjom cistercitske opatije Zircz u Mađarskoj koja je osnovala 1232. godine opatiju u Kutjevu »Honestia Vallis«.

Andre Mohorovičić (1975.) u pregledu kronološkog razvijanja naselja u Slavoniji i arhitekture unutar njih navodi kutjevački dvorac, njegov smještaj, gradnju unutar naselja koji se kao i drugi u tom vremenu u Slavoniji »...podižu ponajviše u naseljima oko kojih se prostiru pojedini veleposjedi, okruženi lijepim parkovima, pretežno engleskog tipa s biranim raslinjem...«. Dvorac će tek spomenuti Anđela Horvat (1982.) kratkom natuknicom u sklopu poglavlja o profanoj arhitekturi baroka, kao jednom u nizu kakvi se grade u Slavoniji. Katarina Horvat-Levaj (2004.) sažela je stručna razmatranja navedenih autora i unutar opisa razvoja baroknog graditeljstva Požeštine dala koncizan opis arhitekture dvorca, uloge u povijesnom kontekstu. Vladimir Marković (2009.) svrstava dvorac u Kutjevu unutar pregleda dvoraca koji se grade na oslobođenom prostoru Slavonije u 18. stoljeću u stručnom prilogu pod nazivom »Dvorci 18. stoljeća – rafinirana upravna središta«. Pri tome je i dodatno istaknuo motiv središnje istaknutog rizalitnog tornja glavnog pročelja dvorca u Kutjevu u kontekstu reprezentativnih baroknih dvoraca u Slavoniji.

Unutar pregleda dvoraca u Slavoniji i analize njihove arhitekture, Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci (1998.) pišu o Kutjevu pri čemu se ne dotiču pitanja podrijetla oblika, niti im je cilj utvrditi stilske karakteristike koliko konstruirati cjelovitu povijest dvorca. Navode povijesne izvore koji su korisni za početak istraživanja o dvorcu.

²Đurđica Cvitanović, »Isusovačka arhitektura baroknog razdoblja u hrvatskim zemljama«, katalog izložbe Isusovačka baština u Hrvata, Zagreb, 1992. str. 43

1.2. Osvrt na izvore o drugim građevinama

Autori objavljene literature koja je proučavana pri istraživanju drugih građevina izgrađenih na posjedima svjetovnih naručitelja pišu o njima kao izdvojenim spomenicima unutar povijesnih pregleda (Julije Kempf (1910.), Dragutin Pavličević (1961.), Andre Mohorovičić (1975.), Ljudevit Petrak (1979.)), i pregleda o dvorcima Slavonije (Tomislav Đurić, Dragutin Feletar (1983.), (2002.), Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci (1998.)). Iz pregleda se dosta doznaje o povijesti preuzimanja pojedinih posjeda od strane različitih vlasnika dok o graditeljskim intervencijama povezanim s njima najčešće nema podataka. Zbog toga su u radu izneseni dostupni podaci objavljenih izvora prema kojima često nije bilo moguće pouzdano odrediti kronologiju, ali također ni adekvatnu valorizaciju.

Razmatrane objekte, izuzev kurije u Brestovcu, izgrađene na posjedima svjetovnih naručitelja u 18. stoljeću, u skupinu baroknih profanih spomenika na prostoru Požeške kotline uvrstila je Katarina Horvat-Levaj (2004.) u topografskom pregledu spomenika »Kulturna baština Požege i Požeštine«.³

U pregledu dvoraca u Slavoniji koji su napravili Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci (1998.) konstruirana je povijest pojedinog dvorca uz kvalitetnu fotografsku dokumentaciju. Navode objavljene povijesne izvore koji su korisni za početak istraživanja o dvorcima.

³ Katarina Horvat-Levaj, »Barokna arhitektura, Kulturna baština Požege i Požeštine«, Čerti, Natalija (ur.). Požega, Spin Valis, 2004., (183-207), str. 188

2. POVIJESNO-ZEMLJOPISNI KONTEKST

Povijesni razvoj prostora Požeške kotline, koji su Rimljani zbog bogatstva plodnih ravnica i vinorodnih gora nazivali »Aurea vallis«, bitno je odredio zemljopisni položaj udoline okružene gorama koje su ju štatile od »nepovoljnih vanjskih utjecaja«⁴. Ovaj znatno brdovitiji, središnji dio Slavonije čine gore Papuka, Psunja, Krndije, Dilja i Požeške gore, a glavni prometni tijekovi prolaze uz vanjske rubove kotline. Pogodan položaj jedan je od razloga zbog kojega je Požega postala središte sandžaka nakon osmanskog osvajanja požeškog kastruma 1537. godine. Sandžak je obuhvaćao prostor između Drave i Save, a bio je podijeljen na sedam kadiluka: Požegu, Brod, Viroviticu, Orahovicu, Valpovo, Osijek i Đakovo.⁵

Osmansko zauzimanje i pustošenje prostora utjecalo je na teške prilike života zbog kojih se domaće stanovništvo iseljava. Opatijske posjede napustili su i samostanski redovi, cisterciti odlaze iz Kutjeva, a benediktinci napuštaju Rudinu. Jedini red koji djeluje na tom području je franjevački. Franjevci su, uz religijsku djelatnost, imali važnu ulogu i u prosvjeti. Istaknuli su se i u ratovima za oslobođenje Požeškog prostora, u austrijsko-turskom ratu⁶ koji se odvijao između 1683. i 1699. godine, a presudne su borbe vođene i na Požeškom prostoru. U tim borbama važnu ulogu imao je franjevac iz Velike Luka Ibrišimović. U bitki kraj Slankamena 1691. godine Požega je oslobođena od osmanske vlasti. Tijekom austrijsko-turskog rata na ovom prostoru djeluje kanonik Ivan Josip Babić koji »nastoji oko uređenja crkvenih prilika u Slavoniji«⁷. Povjesničar Ivan Švear piše kako je upravo Babić »doveo velikim troškom i marom mnoge obitelji iz Bosne, Dalmacije i Hrvatske i naselio pusta sela«⁸.

U desetljećima nakon oslobođenja, nastavio se proces kulturnog razvoja koji je bio prekinut osmanskim vlašću. Početak i tijek 18. stoljeća u Požeškoj kotlini obilježen je katoličkom obnovom koju kroz kulturno-prosvjetiteljsku djelatnost provode isusovci. U Požegu dolaze 1698. godine, a već iduće 1699. godine osnovali su gimnaziju koja je od 1761. do 1776. godine djelovala kao viša škola nazvana »Academia Posegana«. Samostanski sklop s crkvom

⁴ Igor Karaman, »Požega u srcu Slavonije (studije iz gospodarske i društvene povijesti XVIII. – XX. stoljeća)«, Jastrebarsko, 1997., str. 9

⁵ Filip Potrebica, »Tri stoljeća Požeške gimnazije«, Jastrebarsko, 1994., str. 12

U »velikom ratu za oslobođenje Slavonije« kako ga naziva Igor Karaman u: »Požega i Požeška kotlina od oslobođenja ispod turske vlasti do 1848. godine«, (»Požega : 1227-1977«, 1977.), str. 199

⁷ Igor Karaman, (1997.), str. 45

⁸ Dragutin Pavličević, »Na vratima Požeške doline«, izd. Matica hrvatska, Pododbor Slav. Požega, 1961., str. 78

svetog Lovre i školskim zgradama uklopljen u srednjovjekovnu jezgru grada bio je središte religioznih i kulturnih zbivanja. Gimnazijska zgrada je uz učionice imala zasebne prostorije za izvođenje đačkih kazališnih predstava, dvoranu s pozornicom i kulisama. Dvokatni kolegij, prvotni projekt zgrade s pet osi, Jurja Manzina, dovršavaju isusovci do 1713. godine.⁹ Opismenjavanjem stanovništva u školama koje su bile besplatne i dominantnim položajem u gradu Požegi vidno su podigli kvalitetu kulturnog života. »Osim katehetske pouke u gradu, požeški su isusovci opismenjivali seljake u Požeškoj kotlini«. Na pismenost su poticali obilazeći sela, između ostalih i kutjevačka, gdje su organizirali tečajeve u kojima su mladići i djevojke koji su bili napredniji jedni druge međusobno poučavali.¹⁰

Književnim radom, katekizmima i drugim duhovnim djelima također su utjecali na pismenost. Jedan od važnijih ravnatelja gimnazije bio je i književnik Antun Kanižlić, isusovac koji se istaknuo vjersko-prosvjetnim radom. Utjecaj na pisanje njegovog kapitalnog spjeva »Sveta Rožalija« imala su djela dubrovačkih pisaca Ivana Gundulića i Ignjata Đurđevića što potvrđuje isusovačku povezanost s drugim kulturnim središtima u to vrijeme.

2. 1. Uspostavljanje crkvenih posjeda

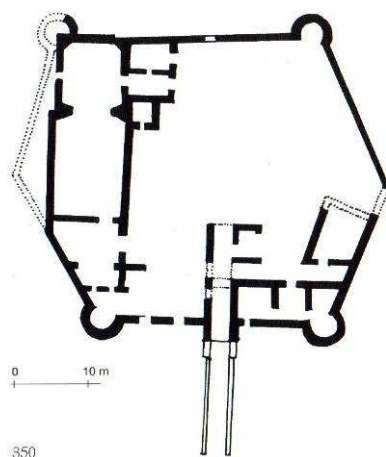
Uključivanjem Požeške kotline unutar granica Habsburške Monarhije obnovio se sustav feudalnih odnosa s vlastelinstvima kao temeljnim upravnim i ekonomskim područnim jedinicama.¹¹ Najveći dio zemljišnog posjeda pripao je plemstvu i svećenstvu, a najprije su bila dodijeljena imanja na korištenje crkvenoj vlasteli. Ona preuzima crkvene posjede u Kutjevu i Kaptolu utemeljene u srednjovjekovnom razdoblju.

U vrijeme austrijsko-turskog rata osim kutjevačkog cistercitskog posjeda, u vlasništvu zagrebačke biskupije bio je i posjed Kaptol. Ti se posjedi obnavljaju 1689. godine dolaskom predstavnika zagrebačke biskupije kanonika Petra Crnkovića u Kaptol i Ivana Josipa Babića u Kutjevo.

⁹Đurđica Cvitanović, »Isusovačka arhitektura baroknog razdoblja u hrvatskim zemljama«, katalog izložbe »Isusovačka baština u Hrvata«, Zagreb, 1992., str.58

¹⁰ Mijo Korade, »Vjerska, prosvjetna i kulturna misija isusovaca«, u: »Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije«, Zagreb, 2009., str.335

¹¹ Igor Karaman, (»Požega : 1227-1977«, 1977.), str. 200

Slika 2. Tlocrt utvrde Kaptol

Požeški je Kaptol 1701. godine bio pod Đakovačko-bosanskom biskupijom, a 1723. godine, darovnicom Karla III., postao je posjed Srijemske biskupije. Iako su vlasnici posjeda bili istaknute crkvene ličnosti, većih graditeljskih zahvata u prvoj polovici stoljeća nije bilo. Opremljen je stambeni trakt na južnom dijelu sklopa uz obrambeni zid te je popravljen krov kasnogotičke crkve. Kaptolski šesterokutni kaštel zadržao je raniju kasnogotičko-renesansnu strukturu »Wasserburga« sa četirima cilindričnim ugaonim kulama i ulaznim tornjem kvadratnog presjeka. Sredinom 18. stoljeća unutar kaštela, zaslugom biskupa Ivana Paxija, izgrađena je nova crkva svetog Jurja¹², »možda s namjerom da bude stolna crkva srijemskih biskupa«. ¹³ Kada je Đakovo postalo crkvena metropola, 1773. godine sjedinjenjem Đakovačke (bosanske) i Srijemske biskupije, kaptolački sklop prestaje se održavati i postupno se urušava.

Kanonik Ivan Josip Babić imao je službu generalnog vikara u krajevima oslobođenim od Turaka. Imenovan je opatom »De gotho« kada je preuzeo imanje u Kutjevu i vodio u razdoblju od 1689. do 1698. godine. Pišući o dolasku Ivana Josipa Babića, Miroslav Vanino kaže: »Opat Babić se vjerojatno razočarao kad je stigao u Kutjevo i vidio što je zapravo dobio. Od opatijske crkve i samostanske zgrade stajali su samo zidovi«. ¹⁴ U desetljeću

¹² Izgrađena je na temeljima srednjovjekovne crkve.

¹³ Katarina Horvat – Levaj, (2004.), str. 198

¹⁴ Miroslav Vanino, »Isusovci i hrvatski narod II«, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, ŠZ »Ognjen Prica« 1987. (1987.), str. 504

aktivnosti u Kutjevu opat Babić je osnovao župu. Radi uzdržavanja prosvjetnih institucija smještenih u Požegi, darovnicom je ustupio kutjevački posjed isusovcima.

2. 2. O sklopu cistercitske opatije

Kutjevo je bilo od 1232. godine posjed cistercita koji tu dolaze iz opatije Zircz u Mađarskoj. Oni su osnovali opatiju pod nazivom »Beate Virginis Mariae – Vallis honesta de Gotho«. U njihovom je posjedu Kutjevo bilo tri stoljeća, sve do osmanskih prodiranja zbog kojih napuštaju opatiju 1536. godine. Karakterističan položaj, u »kutu doline«, pokazuje bitne odrednice za gospodarsko funkcioniranje cistercitskog opatijskog imanja: korištenje plodnog tla za uzgoj žitarica i blizina rijeke Kutjevanke, te okolnih obronaka za uzgoj vinove loze.

Srednjovjekovna cistercitska opatija bila je oblikovana kao četverostrani sklop koji je zatvarao unutrašnji klaustar utvrđen tijesno postavljenim obrambenim zidom s cilindričnim kulama poput cistercitske opatije u Topuskom.¹⁵ Radi zaštite od Osmanlija, obrambeni zid je »morao nastati krajem 15. ili početkom 16. stoljeća«.¹⁶

Zapušteni cistercitski posjed propada u razdoblju osmanske prisutnosti. Zagrebačkog biskupa izvještava 1660. godine franjevac Petar Nikolić iz Našica da su u ruševinama nekadašnjeg samostana još vidljivi »unutrašnji zidovi i tornjevi«. Taj izvještaj objavio je P. Eusebius Fermedžin u radu »Acta Bosnae«. On je veoma važan jer predstavlja »jedini izvještaj o stanju opatije za turske vladavine, a poklapa se s izvještajima isusovačkih kroničara prilikom preuzimanja opatije«.¹⁷

¹⁵ Uzelac Zlatko, »Josip Kraljić, isusovački slikar i arhitekt 18. stoljeća (Pozzov učenik u Slavoniji?)« str. 430-440, »Isusovci u Hrvata; zbornik radova Međunarodnog znanstvenog simpozija Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata«, Zagreb, (1990.), str. 438

¹⁶ Đurđica Cvitanović, (bilj. 1, »Kutjevo, cistercitski samostan-isusovačka rezidencija-vlastelinski dvorac«, 1988.), str. 3, Zlatko Uzelac, (»Josip Kraljić, isusovački slikar i arhitekt 18. stoljeća. Pozzov učenik u Slavoniji?«, 1990.) str. 438

¹⁷ Cvitanović Đurđica, (1988.), str. 4

2. 3. Kutjevo u posjedu isusovaca

Darovnicom kanonika Ivana Josipa Babića 1698. godine koju je potvrdio Leopold I. 1700. godine, posjed u Kutjevu službeno je postao imanje isusovačkog Požeškog kolegija i gimnazije. »Prepozit austrijske provincije Adalbert Mechtl imenuje Kutjevo rezidencijom s nalogom da se obnovi crkva i uredi smještaj, kuća za redovnike«.¹⁸ Imanje je služilo kao rezidencija i ljetnikovac za boravak profesora i đaka iz Požege. Organiziranim obrađivanjem zemljišta na gospodarskom imanju podupirana je gradnja i uzdržavanje prosvjetnih institucija. Požeški isusovci bili su vlasnici posjeda do 1773. godine kada je ukinut red.

Kada su isusovci preuzeli ruševine nekadašnje cistercijske opatije (bilj.17) započeli su obnovu, najprije su omogućili u crkvi privremenu liturgiju. Do 1705. godine ruševine opatijskog sklopa bile su temeljito očišćene. Čišćen je klaustar. Ponovno se osposobljava cistercijski bunar unutar klaustara. Građene su gospodarske zgrade, staje, kuće za smještaj slugu i činovništva. Vjerojatno je tada na mjestu zapadnog krila izgrađen tzv. »domus«, prvotna zgrada namijenjena za stanovanje isusovaca. »Taj je objekt morao biti u neposrednoj blizini ruševina ili je jedan dio urušenog samostana početkom 18. stoljeća služio za boravak manjeg broja redovnika koji su brinuli za ekonomiju«.¹⁹ Prvi put se spominje 1708. te ponovno 1716. godine kada se uređuje.

Postupnost pri izvedbi cjelovitog projekta može se povezati sa stanjem i uvjetima u Slavoniji koje su uzrokovali austrijsko-turski ratovi između 1716. i 1718. godine zbog kojih je došlo do stagnacije graditeljske djelatnosti i na kutjevačkom posjedu. »Tek je nakon toga vrlo živa graditeljska aktivnost u crkvi i samostanskom krugu«.²⁰

Drugo i treće desetljeće 18. stoljeća obilježeno je najvećim graditeljskim zahvatima na isusovačkom rezidencijalnom sklopu, izvedbom projekta dvorca. Najprije su između 1721. i 1725. godine izvođeni glavni zahvati na crkvi²¹ te potom na najstarijem zapadnom krilu dvorca.

Orijentiran pročeljem prema jugu trokrilni dvorac dovršen je 1735. godine kada je dvorište opasano cinktorom, a vrtovi drvenom ogradom. Kroničar požeškog samostana nakon gradnje vojarne za konjaništvo, koja je izgrađena 1733. godine, opisao je završene radove na

¹⁸ Cvitanović Đurđica, (1988.), str. 44

¹⁹ Cvitanović Đurđica, (1988.), str. 22

²⁰ Cvitanović Đurđica, (1988.), str. 23

²¹ Crkva je obnavljana na temeljima prethodne – cistercijske od 1721. godine pri čemu su iskorišteni perimetralni zidovi ranije crkve iz 1732. godine kada je izveden i zvonik pročelja s baroknom lukovicom. Kasnije je crkva uređena radovima bečkih kipara i slikara.

glavnom krilu dvorca. Vinski podrumi postavljeni sjeverno uz crkvu spominju se 1748. i 1764. godine kada se »rekonstruirao«²² prvi kat zapadnog krila koje je ranije bilo završeno zbog smještaja ljetnih soba za boravak požeških profesora. Hodnikom su sobe bile povezane s pjevalištem crkve čime je ostvarena komunikacija sa sakralnim prostorom.

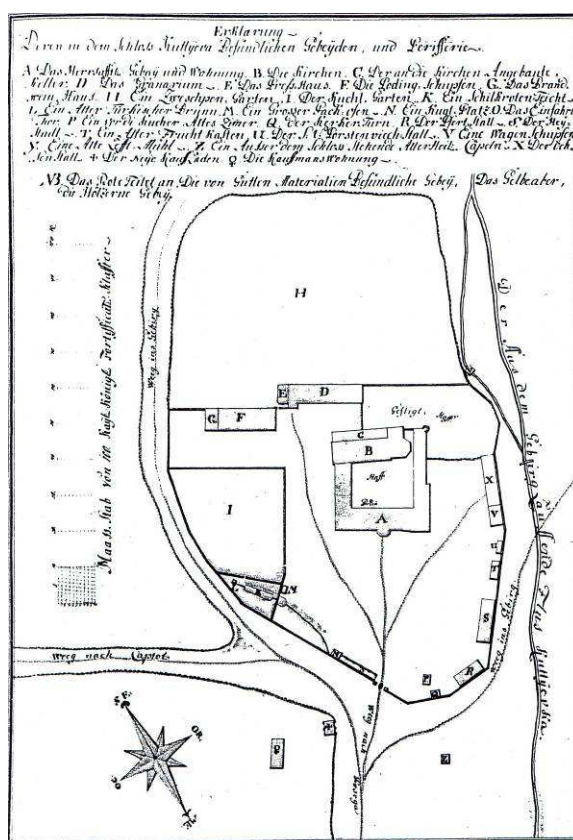
Za njegovanje kulture vina koje su dobivali s vinogorja smještenih na papučko-krndijskom i požeško-pleterničkom području obnovili su i nanovo izgradili podrume koji su i danas u upotrebi. Istovremeno su izgrađene gospodarske zgrade i uređena neposredna okolica s vrtovima koji su opasani cinktorom, s portalom i kuglanom.

²² Đurđica Cvitanović, (1988.), str.47

3. DVORAC U KUTJEVU

3.1. Analiza arhitekture dvorca u Kutjevu

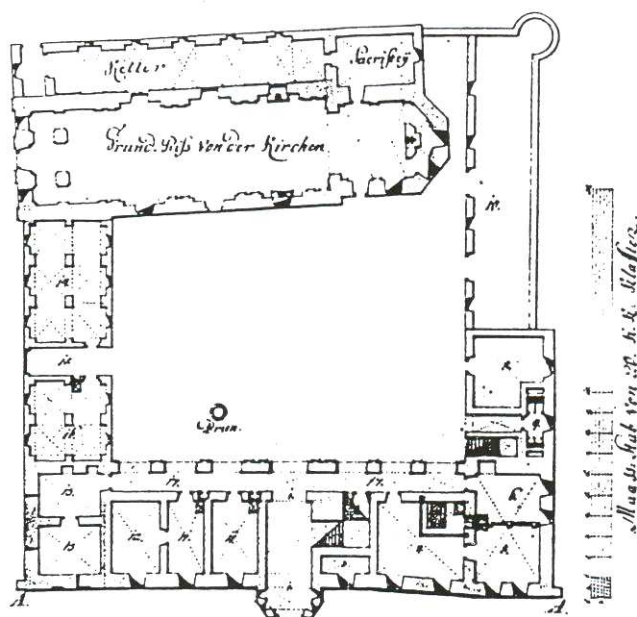
Izgled isusovačkog sklopa poznat je iz nacrtu koji su načinjeni prilikom raspuštanja reda 1773. godine i sačuvani u Državnom arhivu u Budimpešti. Nacrt vlastelinstva pokazuje da je on bio okružen cinktorom i drvenom ogradom u čijem je središnjem dijelu bio smješten isusovački rezidencijalni dvorac s crkvom, a u neposrednoj su blizini bili objekti različite namjene: gospodarske zgrade, staje, spremišta za ljetinu, mlin, pilana, vapnara, ciglana, kao i vrtovi, povrtnjaci, velik šljivik te ribnjaci.

Slika 3. Nacrt vlastelinstva iz 1797. godine, Državni arhiv u Budimpešti

Tlocrti i nacrti isusovačkog rezidencijalnog sklopa pokazuju da je formiran unutar četverokuta, trokrilni dvorac u obliku slova U zauzimaju tri stranice četverokuta dok je na sjevernoj strani jednobrodna crkva s poligonalnom apsidom. Na sjevernu stranu crkve prislonjeni su dužinom crkvenog broda podrum, i uz svetišni dio sakristija. Istočno krilo dvorca bilo je kraće od zapadnog, a na njega se nastavljao potez obrambenog zida ranijeg

nastanka koji je na sjeveroistočnom dijelu sklopa imao cilindričnu kulu. Usporedimo li položaj glavnog krila dvorca i crkve, uočiti ćemo kako je os crkve u blagom odmaku.

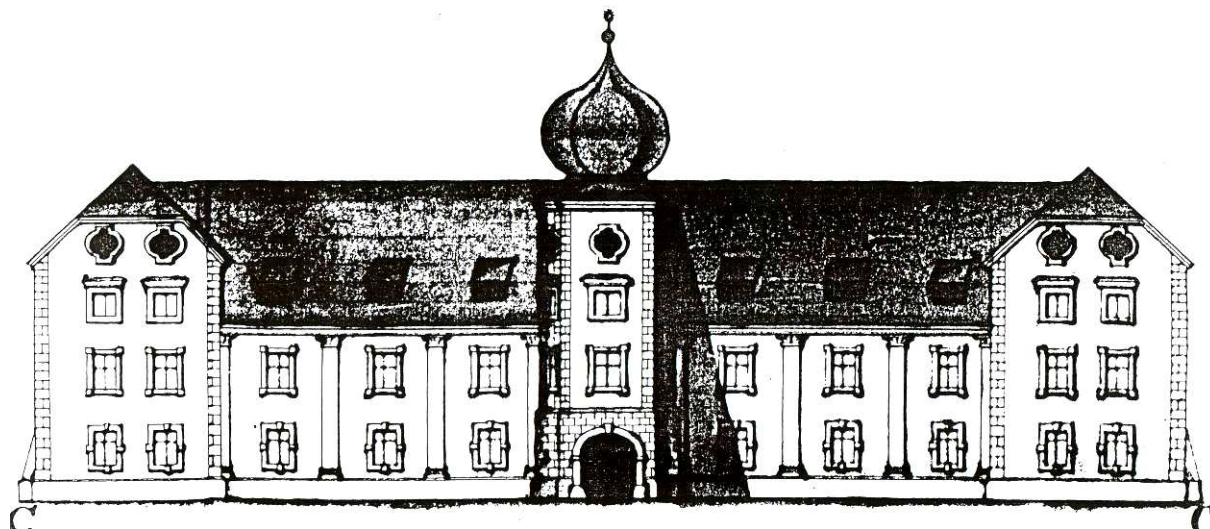

Slika 4. Tlocrt prizemlja dvorca, Državni arhiv u Budimpešti

Južno pročelje glavnog krila oblikovano je naglašenom vertikalnom raspodjelom arhitektonskih elemenata, istaknuto trima rizalitnim istacima. Sredinom pročelja ističe se rizalit s poligonalnim ulaznim tornjem postavljenim ispred linije pročelja, a koji je dodatno naglašen i lukovicom izdignutom iznad krovišta. Na uglovima je vertikalni naglasak postignut četveroetažnim zabatno istaknutim rizalitim povišenih krovišta iznad tavanke razine središnjeg dijela pročelja. Osim visinskom razlikom, rubovi rizalita i središnji toranj isticali su se i obradom dekorativnom rustikom te s više otvora koji su u potkrovnoj etaži oblikovani kao ovalni okulusi.

Između rizalitnih istaka zidne plohe pročelja artikulirane su velikim redom pilastara s kompozitnim kapitelima koji se nalaze na horizontalno istaknutoj kontinuiranoj bazi duž cijelog pročelja. Između pilastara na razini prizemlja i prvog kata su pravokutni prozori u trima osima različito oblikovanih profila. Oni u prizemlju na središnjim dijelovima imaju dekorirane plastične istake trapezoidnog oblika, dok oni na prvom katu imaju istake oblikovane na uglovima. Jednako su dekorirani prozori na rizalitnim istacima, na kojima su i

prozori s istaknutim nadprozorskim vijencem. Na krovnoj razini u središnjem dijelu pročelja izvedeno je šest malih tavanskih prozora, tzv. tipa »Gauben«.²³

Slika 5. Južno pročelje dvorca u Kutjevu, Državni arhiv u Budimpešti

Zapadno krilo bilo je spojeno s crkvom. Pročelje crkve je vertikalno oblikovano velikim redom toskanskih pilastara koji nose vijenac te zabatnu zonu s pilastrima i vijencima tzv. tornja »iza pročelja«. Toranj je izvorno imao lukovicu nalik na onu koja je rekonstruirana na središnjem ulaznom tornju južnog pročelja.

Nacrti iz Državnog arhiva u Budimpešti ne sadrže crteže fasada zapadnog i istočnog krila samostana.²⁴ Pročelja istočnog i zapadnog krila danas imaju jednostavno oblikovane plohe fasade s pravokutnim prozorskim otvorima. Različite su razine krovišta zapadnog i istočnog krila dvorca koje su niže u odnosu na razinu višeg krovišta južnog krila. Istočno krilo je na sjeveroistočnoj strani bilo povezano zidom s cilindričnom kulom²⁵.

Sjeverno pročelje južnog krila unutrašnjeg dvorišta vertikalno je razdijeljeno velikim redom pilastara između kojih su u sedam osi oblikovani arkadni otvori unutar kojih je umetnuto staklo među drvene rešetke. Središnji dio, odnosno ulaz u klaustar (koji prati os središnjeg ulaznog tornja) naglašen je dvostrukim pilastrima velikog reda.

²³ Mali krovni prozori čije su dimenzije utvrđene usporedbom s analognim primjerima, kako navode Zlatko Uzelac i Davorin Stepinac u: »Obnova kutjevačkog povijesnog kompleksa«, IPU, Zagreb, 1988., str. 12

²⁴ O projektu obnove iz 1988. godine prema kojima su rekonstruirane bit će još riječi, a vidljivo je i na snimkama sklopa prezentiranih u ovom radu.

²⁵ Na tom mjestu trenutno je stambena zgrada o kojoj će biti riječi dalje u tekstu.

Slika 6. Zapadna strana sklopa s pročeljem crkve

Slika 7. Pročelje zapadnog krila

Slika 8. Istočna strana sklopa

Slika 9. Istočna strana sklopa s pogledom na dvorište

Slika 10. Dvorišno pročelje zapadnog krila

Slika 11. Dvorišno pročelje glavnog krila

Fasade bočnih krila unutrašnjeg dvorišta, osim što se razlikuju niže postavljenim krovom od višeg krova glavnog krila, imaju jednostavnije oblikovane pravokutne otvore. Na zapadnom krilu nalazi se ulaz u unutrašnje dvorište koji je povezan s ulazom na zapadnom pročelju.

Na temelju nacrt iz 1773. godine s legendama uz tlocrte može se rekonstruirati raspored i namjena prostorija u unutrašnjosti dvorca. Bočna krila koja su uništena požarom 1918. godine djelomično su rekonstruirana u posljednjem desetljeću 20. stoljeća, zbog čega se njihov opis uglavnom temelji na nacrtima. O središnjem, tj. glavnom krilu, u stanovitoj mjeri ipak možemo govoriti iz analize trenutnog stanja.

Polukružno zaključen ulazni portal na poligonalnom tornju južnog pročelja je glavni ulaz na koji se nastavlja veža koja vodi do središnjeg ulaza u klaustar. Prostorije prizemlja lijevo i desno od veže povezane su hodnikom klaustara koji se proteže dužinom središnjeg krila. Presvođen je križnim svodovima, a prema unutrašnjem dvorištu zid se rastvara lučnim otvorima.

Iz hodnika klaustara bio je moguć pristup u prostorije. Svodovi tih prizemnih prostorija lijevo i desno od veže nisu u potpunosti sačuvani zbog urušavanja u požaru. Dijelom su rekonstruirani, a dijelom im je sačuvana izvorna struktura križnih i valjkastih svodova sa susvodnicama. Ulaz na zapadnom krilu vodio je u hodnik koji je dijelio krilo na dva dijela, dok su svod sjevernog, većeg dijela nosila dva snažna nosača koja su dijelila prostor na šest traveja. Kraći dio krila činila su četiri traveja s jednim nosačem koji je podržavao križno oblikovane svodove.

S desne strane križno presvođene veže, na kat je vodilo stubište L oblika s odmorem. Prvi kat sadrži, poput prizemlja, u dužini središnjeg krila hodnik koji je povezan s prostorijama različite namjene. Središnji dio glavnog krila prvog kata (rizalitnog istaka) najreprezentativniji je prostor dvorca koji se otvarao trima prozorima.

Legende ispisane na nacrtima koji su izrađeni 1773. godine donose namjenu pojedinih prostorija. U istočnom krilu prizemlja bila je kuhinja, soba za služinčad, soba za pandura, stubište koje je vodilo u podrum, te smočnica. Prostorije za administraciju gospodarstva bile su smještene na zapadnoj strani isusovačke rezidencije. Na najistaknutijem položaju u dvorcu bio je refektorij kojemu se prilazilo preko stepeništa postavljenog s desne strane veže. Na prvom katu zapadnog krila bile su smještene ljetne sobe u kojima su boravili profesori požeške gimnazije. Hodnik s kojim su bile povezane sobe, imao je pristup crkvenom pjevalištu. (bilj. 22)

Slika 12. Prizemni prozor južnog pročelja

Slika 13. Prozor prvog kata južnog pročelja

Slika 14. Hodnik prizemlja južnog krila dvorca

Slika 15. Prizemna prostorija južnog krila dvorca

Slika 16. Hodnik prvog kata južnog krila dvorca

Slika 17. Pogled na unutrašnjost refektorija

3.2. O arhitekturi cistercijske opatije

Sačuvani dijelovi zidova i tornjevi opatije koje su isusovci preuzeli s ruševinama bili su uklopljeni u isusovački sklop. Ostaci cistercijske opatije unutar sklopa dvorca istraživani su prije izvođenja rekonstrukcije 90-ih godina 20. stoljeća. Na njih su upućivali spomenuti arhivski podaci i prilikom istraživanja nazirani temelji cistercijske opatije. Ustanovljeno je kako su bili idejni za projektiranje isusovačkog rezidencijalnog sklopa.²⁶

Srednjovjekovni elementi cistercijske opatije ogledaju se na isusovačkom rezidencijalnom sklopu u tlocrtnom rasporedu, strukturi ziđa, temeljima dvorca i kompoziciji pročelja. Isusovački sklop izgrađen je unutar parametara cistercijskog. Zadržan je raspored odnosno smještaj crkve i samostana s unutrašnjim dvorištem, a sačuvani srednjovjekovni zid s kulom je uklopljen u novi projekt. Pretpostavlja se da je ponovljena dijelom i kompozicija pročelja opatije sa središnjim ulaznim tornjem i bočnim rizalitima što se povezuje sa sličnim pročeljem matičnog samostana u Citeauxu u Francuskoj.²⁷

Isusovci su i u Požegi zatečene srednjovjekovne ostatke prilagodili i uklopili u novi projekt. Obnovili su stariju dominikansku crkvu svetog Lovre i na temeljima ranijeg samostana nadogradili kolegij. Uvažavanje zatečenih elemenata pri projektiranju rezidencijalnog sklopa u Kutjevu može se povezati i uz konstatacije o preuzimanju različitih stilskih elemenata radi iskazivanja određene poruke naručitelja.²⁸

3.3. Obrambeni elementi i funkcija tornja južnog pročelja

Iako cistercijski samostani nisu karakteristični po obrambenim utvrđenjima poput benediktinskih, kutjevački je bio utvrđen zidom zbog obrane od Osmanlija te je »morao nastati krajem 15. ili početkom 16. stoljeća«.²⁹ Opatijski sklop u Kutjevu bio je zaštićen obrambenim zidovima s cilindričnim kulama na uglovima i dubokim opkopom s južne strane te mostom i dvjema kulama na ulazu koje su isusovcima služile kao spremište oružja. Opatija je imala prirodnu zaštitu zahvaljujući položaju uz gorje Krndije i blizini rijeke Kutjevanke koja je napajala obližnje opkope.

²⁶ »Kutjevo - kompleks nekadašnjeg isusovačkog samostana«, Zagreb, Institut za povijesne znanosti, Odjel za povijesne znanosti, 1988.

²⁷ Zlatko Uzelac, »Valorizacija prostornog koncepta kutjevačkog kompleksa«, (bilj. 26), (1988.), str. 88, Katarina Levaj-Horvat (2004.), str. 188

²⁸ Dubravka Botica, »Gotika u baroku. Problemi stila u arhitekturi 17. stoljeća na izabranim primjerima«, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 28/2004

²⁹ Đurđica Cvitanović (1988.), str. 3

Isusovački dvorac na središnjem ulaznom tornju ima oblikovane puškarnice koje su vidljive i na arhitektonskim nacrtima pročelja iz 1773. godine. Bile su postavljene na svakoj strani poligona te jedna na zapadnom zidu glavnog krila. Nacrt sa sadržajima pojedinih prostorija prizemlja i prvog kata pokazao je kako je na istočnoj strani glavnog krila bila smještena soba za stražara. Osim toga, isusovci su zbog zaštite posjeda od mogućih osmanskih upada izgradili i vojarnu za konjaništvo od kamena 1733. godine koja je bila »jedna od najboljih kasarni u Slavoniji«.³⁰

Na južnom pročelju ulazni rizalitno istaknuti toranj s prizemnim lučno oblikovanim portalom izgrađen je na temeljima srednjovjekovne kule ili od zidova »sličnoga srednjovjekovnoga rizalita«.³¹ U tom istaknutom tornju prvog kata bila je smještena svečana dvorana, odnosno refektorij. Usporedimo li tlocrt cistercitske opatije u Topuskom s tlocrtom cistercitske opatije u Kutjevu, uvidamo kako na oba primjera središnji dio južnog pročelja volumno izlazi iz širine zida kako bi se prostorno istaknuo refektorij srednjovjekovne opatije, najreprezentativnija prostorija. Stoga središnji rizalitno istaknuti toranj nije zadržan zbog iskazivanja utilitarno-obrambene namjene, nego zbog reprezentativnosti jer, istaknut ispred linije pročelja, volumno naglašava glavnu dvoranu.

Budući da je ulazni toranj sadržavao velik broj opatija po uzoru na matični samostan u Citeauxu, Zlatko Uzelac je istaknuo da ulazni toranj kao »zaštitni znak« baroknog Kutjeva, predstavlja element cistercitskog kontinuiteta. Katarina Horvat-Levaj objašnjava motiv tornja na pročelju dvorca u Kutjevu, usporedbom s tornjem dvorca Eugena Savojskog u Bilju³² (građen između 1707. i 1712. godine) koji je također prvotno imao lukovicu.³³ Toranj se povezuje i s ulaznom utvrđenom kulom srednjovjekovnih gradova³⁴ i s primjerom obližnjeg utvrđenog srednjovjekovnog grada Kaptola. Pročelni toranj u literaturi spominje i Đurđica

³⁰ Đurđica Cvitanović, (1988.), str. 23

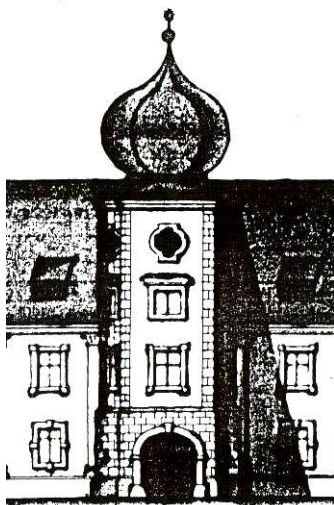
³¹ Zlatko Uzelac, (1992.), str. 438

³² O arhitekturi dvorca u Bilju bit će riječi u posljednjem poglavlju.

³³ Njega povezuje s u baroku karakterističnim naglašavanjem simbola moći što dovodi u vezu s Hildebradtovim oblikovanjem za dvorac Eugena Savojskog, ugaonih poligonalnih tornjeva u Beču na Belvedereu. Katarina Horvat-Levaj, (2004.)str. 190

³⁴ Katarina Horvat - Levaj (2010.), preuzima konstatacije Vladimira Markovića pri objašnjavanju ovog motiva. Vladimir Marković: O baroknim dvorcima u Hrvatskoj, Radovi IPU 11/1987(143-157), str. 146

Cvitanović, ali ga ne povezuje uz simboličku funkciju koja seže u srednjovjekovlje,³⁵ nego kao uobičajen motiv na ulazu u isusovačke sklopove.

Slika 18. Detalj s prikazom ulaznog tornja, Državni arhiv u Budimpešti

Uloga postavljenog tornja može se tumačiti simboličkom funkcijom koju je imao u vrijeme isusovaca, u isticanju moći i statusa zbog čega preuzima prikladan oblik arhitekture iz ranijeg razdoblja kako bi se istaknula uloga koju ima kao središte jednog od najvećih zemljoposjeda u ovom dijelu Slavonije. Oblikovanje rizalitnog ulaznog tornja mogao je biti i odraz svjesnih htijenja naručitelja koji preuzimaju motiv radi simboličkog potvrđivanja samostanskog kontinuiteta.

Slika 19. Današnji izgled ulaznog tornja

Slika 20. Puškarnica na tornju dvorca

³⁵ Đurđica Cvitanović, »Isusovačka arhitektura baroknog razdoblja u hrvatskim zemljama«, katalog izložbe »Isusovačka baština u Hrvata«, Zagreb, 1992., str. 42

3.4. Isusovačka rezidencijalna arhitektura

Rezidencije, višekrilni dvorci i kurije s gospodarskim zgradama, okruženim vrtovima, voćnjacima i ribnjacima, građeni su na imanjima koja su isusovci stekli darovnicama kako bi od njih uzdržavali prosvjetne ustanove isusovačkog kolegija. Uz njih su obavezne kućne kapele ili crkve. Prema propisima Družbe Isusove građeni su kako bi služili kao ljetnikovci za odmor, rekreaciju i druženje profesora i đaka.

Isusovci su imali »centralistički organizirano graditeljstvo«,³⁶ odnosno kontrolirano iz središta provincije. Red je imao vlastite projektante i graditelje koji su projekte prilagođavali lokaciji zbog čega objekti nisu tipizirani.

Građevinski projekt mogao je biti realiziran tek nakon što ga je odobrio poglavar reda. Planovi su morali prije njegova uvida proći tri stupnja selekcije što je bilo ustanovljeno 1565. godine Dekretom Druge generalne skupštine Družbe Isusove. Najprije su članovi reda, stručni za geodetska mjerenja zemljišta i crtanje na temelju idejnog plana izrađivali nacрте ispitujući mogućnosti interpolacije sklopa u postojeći ambijent. Nakon što bi članovi matematičari i poznavatelji graditeljstva procijenili konstruktivnu ispravnost projekta, plan su iz središta provincije slali u građevinski ured Generalata rimske kurije. Tu je o projektu odlučivao »consiliarius aedificorum«, stručni krug pod vodstvom isusovačkih svjetovnih arhitekata i profesora matematike.³⁷

Kada bi ustanovili konačnu verziju projekta, izradili bi dva identična plana kako bi omogućili kvalitetniji nadzor gradnje. Zbog dobro pohranjenih i sačuvanih planova izvornih nacрта omogućen je uvid u izvorni izgled objekata i potrebnu obnovu.

Dimenzije i reprezentativnost tih objekata uvjetovani su veličinom i potrebama pojedinog kolegija. Najviše imanja imao je Zagrebački kolegij, u okolici Zagreba, s najvećim vlastelinstvom u Paukovcu. Varaždinski kolegij imao je izgrađen jednokrilni dvorac u Vinici, a osječka rezidencija imala je posjed u Aljmašu s kurijom, župnom crkvom, kapelicom i gospodarskim zgradama. Najveći i najraskošniji isusovački dvorac izgradio je Požeški kolegij u Kutjevu.

»Kompleksi u Hrvatskoj pokazuju izuzetno slobodna organska rješenja jer ideje nastaju prema lokalnim prilikama i u odnosu na gradske jezgre«. ³⁸ Usporedba Kutjevačke rezidencije s ostalim rezidencijama, kurijama i višekrilnim dvorcima koji su bili na

³⁶ Đurđica Cvitanović, (1992.), str. 41

³⁷ Đurđica Cvitanović, (1992.), str. 41

³⁸ Đurđica Cvitanović, (1992.), str. 42

isusovačkim imanjinama, potvrđuje iznesenu tezu o planiranju koje se prilagođava lokaciji te potrebama i mogućnostima zajednice.

Izrada projekta dvorca u Kutjevu i njegova gradnja nije bila uvjetovana nekim određenim tipom, jer je prilagođen postojećoj strukturi i temeljima koje su isusovci zatekli iz srednjovjekovnog vremena. Projekt isusovačkog rezidencijalnog sklopa pokazuje kako nije bio određen nekim konkretnim uzorom u baroknoj isusovačkoj arhitekturi.

3.5. Josip Kraljić, autor projekta

Ostaci srednjovjekovnog cistercitskog sklopa s tlocrtnim oblikom zatvorena kvadrata ipak nisu u potpunosti odredili izgled novog projekta. Zatečeni gabariti uklopljeni su u novu cjelinu baroknog načina koncipiranja prostora višekrilne forme dvorca. U novom projektu dvorca zadržana je zatečena struktura najočuvanijeg dijela obrambenog zida s cilindričnom kulom na sjeveroistočnoj strani i iskoristivih ostataka zidova sklopa. Slojevitost je rezultat tog uvažavanja pri projektiranju, postojećih ostataka tlocrtne i materijalne strukture, a potvrdili su je i opisani autentični nacrti sklopa koji su izrađeni nakon ukinuća isusovačkog reda. Zlatko Uzelac je ustanovio kako je takav način projektiranja karakterističan za pristup slikara i arhitekta Josipa Kraljića.³⁹

Iako su isusovci imali razrađen projektantsko-graditeljski sustav organiziran unutar reda ipak su »o graditeljima i umjetnicima koji su stvarali za isusovce vrela vrlo škrti«. ⁴⁰ Poznato je da je u vrijeme prije gradnje kutjevačkog sklopa superior požeškog samostana bio »kućni slikar i arhitekt« Josip Kraljić. Na tom položaju u Požegi bio je između 1716. i 1722. godine. Tada su izvedena dva važna graditeljska zahvata požeških isusovaca: projekt dogradnje zgrade Kolegija u Požegi te plan i projekt za gradnju kutjevačkog rezidencijalnog sklopa koji će najvećim dijelom biti izveden nakon 1722. godine. Naime, kutjevački rezidencijalni sklop je projektirao vjerojatno do 1722. godine jer je poznato da te godine odlazi iz Požege. Do tada je završen i odobren projekt dvorca. Najveći dio radova izvođen je između 1722. i 1735. godine što znači da nije mogao biti u Kutjevu u vrijeme radova.

³⁹ Zlatko Uzelac, »Josip Kraljić, isusovački slikar i arhitekt 18. stoljeća (Pozzov učenik u Slavoniji?)« str. 430-440 Isusovci u Hrvata; zbornik radova Međunarodnog znanstvenog simpozija Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata, Zagreb, (1990.), str. 434

⁴⁰ Đurđica Cvitanović »Dokumentaciona građa isusovačke arhitekture u sjevernoj Hrvatskoj«, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 1975/1, str. 220

Budući da je Josip Kraljić imao položaj superiora, zasigurno je utjecao na izgled projekata i način njihove gradnje. Vjerojatno je i njegov prethodni rad u Požegi utjecao na daljnji angažman. Prije no što je postao superior istaknuo se radom 1712. godine na crkvi sv. Lovre oslikom tabulata s prizorima iz života svetog Lovre, iluzionističkim oslikom kupole u sredini te uređenjem gotičkog svetišta koje bez radikalnih arhitektonskih pregradnji pretvara u veliki oltar. Kada je već imao položaj superiora, radio je na projektu Požeškog kolegija kojim je zgrada 1718. godine proširena na zapadnom dijelu za dodatne četiri prozorske osi i dograđeno poprečno krilo na južnoj strani i tako ostvaren »vjerojatno prvi primjer T-tlocrta u našoj arhitekturi«.⁴¹

Otpribliže u isto vrijeme kada se projektiraju i grade sklopovi požeških isusovaca 1717. godine, dograđuje se i drugi kat na trima sporednim krilima kolegija u središtu reda u Hrvatskoj, na Zagrebačkom kolegiju, u vrijeme kada je rektor bio Nikola Kraljić. U načinu na koji su ovom dogradnjom strukturirane razine krovova Zagrebačkog kolegija, Zlatko Uzelac vidi jedan od elemenata karakterističnih za projekte istog arhitekta, požeškog superiora Josipa Kraljića. Na oba su primjera prostorni odnosi postignuti sličnim stupnjevanjem masa: postavljanjem bočnih krila za razinu jednog kata iznad središnjeg – nižeg krila. Na njemu je ulaz naglašen tornjem. Vidljivo je i vođenje računa o odnosu između vertikalna uspostavljenim tornjem nad ulazom u sklop i na crkvi. Međutim, niti za izradu projekta isusovačkog rezidencijalnog sklopa u Kutjevu niti za dogradnju Zagrebačkog kolegija nije pronađeno ime arhitekta u isusovačkim izvorima.

Projekt dvorca u Kutjevu i dogradnja južnog krila sklopa Kolegija u Požegi povezuju se, kako ističe Zlatko Uzelac, u novovjekovnom funkcionalnom poimanju prostora koje se ogleda u projektu kroz princip »otvorene forme«.⁴² Principom »otvorene forme« priroda je postala važan element planiranja prostornih međudnosa. Otvaranjem prostora unutrašnjeg dvorišta dvorca u Kutjevu preko skraćenog istočnog krila i kroz prozorske otvore hodnika klaustara omogućeno prodiranje prirode čime je otvoren pogled na šumske bregove Krndije. Tako su vlasnici imali neposredan odnos s krajolikom. U oblikovanju projekta ispunio je zahtjeve isusovaca za primjerenim gospodarskim i upravnim središtem imanja koje je služilo kao ljetnikovac i samostan u statusu rezidencije.

⁴¹ Zlatko Uzelac (1990.), str. 435

⁴² Zlatko Uzelac, (1992.), str. 438

Na pročelnom, glavnom krilu dvorca u Kutjevu, radi postizanja vizualnog sklada, bočni rizaliti imaju za jedan kat povišenu razinu krovništa u širini tlocrta zapadnog i istočnog krila čime je arhitekt nastojao ostvariti skladnu cjelinu pročelja postavljanjem krovništa u jednaku liniju. Oblikovanjem pročelja glavnog, južnog krila i zapadnog pročelja dvorca u Kutjevu arhitekt uzima u obzir vizualni dojam koji ostavlja na promatrača. Zato je vidljivo kako način oblikovanja odražava ulogu i složenu funkciju koju dvorac ima u ovom razdoblju. Naime, kutjevački je posjed bio najveći gospodarski posjed isusovačkog reda u Hrvatskoj i kako je spomenuto, služio je istovremeno kao upravno i gospodarsko središte imanja, ljetnikovac i samostan u statusu rezidencije. Glavno pročelje odražava reprezentativnost ladanjske namjene dvorca, a zapadno s crkvom jednostavnost sakralno-samostanskog sklopa. Zlatko Uzelac je istaknuo da, iako je većim dijelom rekonstrukcija dvorca u Kutjevu izvedena prema izvornim nacrtima, od poznatih Kraljićevih projekata najcjelovitije je sačuvan dvorac.⁴³

Tijekom studija filozofije u Beču Josip Kraljić se nije upoznao s radom Andree Pozza jer ga je napustio 1702. godine. Međutim osobito iluzionistički oslik i pregradnja svetišta crkve svetog Lovre mogu se vezati uz Kraljićevo poznavanje umjetnosti u Beču i rad Andree Pozza. Tako je povezan rad spomenutih umjetnika kroz sakralne projekte, dok su razmatrani Kraljićevi radovi stambenog, odnosno profanog karaktera. Zlatko Uzelac je time želio istaknuti kako zahvati na spomenutim sklopovima pokazuju da je Kraljić zasigurno bio »školovan na izvorima stila«.

3.6. Promjene na dvorcu nakon ukinuća isusovačkog reda

Nakon odlaska isusovaca, namjena dvorca se mijenja. Različiti vlasnici koji su ga posjedovali ostavili su traga i na izgledu arhitekture. Sačuvani nacrti i fotografije dvorca pokazuju kako je dvorac izgledao prije 90-ih godina 20. stoljeća kada je većim dijelom rekonstruiran u autentičnom obliku iz baroknog vremena

Kada je papa Klement XIV. raspustio red 1773. godine, kutjevačko imanje s dvorcem preuzela je Dvorska komora koja je upravljala imovinom ukinutih samostana. Za dvije

⁴³ U 19. stoljeću južno krilo zgrade Požeškog kolegija je srušeno, a zatim je zgrada temeljito pregrađena 1904. godine: dograđen je još jedan kat, i pročelje je potpuno preoblikovano po nacrtima zagrebačkog arhitekta Janka Holjca. Zagrebački kolegij je također naknadno radikalno pregrađen zbog uređenja galerijskog prostora »Klovićevi dvori«. Arhitekti Vahid Hodžić i Igor Emilij su u razdoblju od 1973. do 1984. preuredili zgradu: »Osim temeljite adaptacije unutrašnjosti, nadograđen je drugi kat na zapadnom pročelju, prigradena je zgrada za kafić u južnom dvorištu, a spušteno je i tlo glavnog dvorišta«. (preuzeto s mrežne stranice: <http://galerijaklovic.hr/galerija-klovi%C4%87evi-dvori>, 8. srpnja 2013.)

procjene imanja, 1773. i 1797. godine, Komora je organizirala komisiju koja je izradila vrijednosnu procjenu imanja s nacrtima sklopa.⁴⁴ Zatim je ustupila posjed s dvorcem Naukovnoj zakladi. Nacrti koji su tom prilikom izrađeni nalaze se u Državnom arhivu u Budimpešti. Oni su važni za utvrđivanje izgleda isusovačkog projekta i prepoznavanje naknadnih intervencija. Naukovna zaklada koristila je prihode imanja za napredak školstva Požege u razdoblju od 1773. do 1882. godine.

Zahvatima na dvorcu tijekom 19. stoljeća nije promijenjena prostorna organizacija interijera, nego arhitektonska artikulacija južnog pročelja. To je učinjeno uklanjanjem vertikalne podjele s kompozitnim pilastrima, i naglašavanjem horizontalne raspodjele arhitektonskih elemenata. Na središnjem rizalitnom tornju uklonjena je lukovica i zamijenjena piramidalnim krovom. Ovim je zahvatima barokno pročelje dvorca dobilo elemente neorenesansnog oblikovanja.

Slika 21. Dvorac u Kutjevu, iz autobiografije Milana Turkovića, 1938. godine

Stagnacija i propadanje kutjevačkog posjeda bili su povod Zemaljskoj vladi Hrvatske da raspiše javnu dražbu i proda dvorac s imanjem. Kupila ga je obitelj Turković iz Karlovca 1882. godine. Ona je zaštitila dvorac i u njega uklopila stambeni i poslovni prostor, knjižnicu, arhiv, arheološku zbirku, zbirku narodnih rukotvorina te je modernizirala gospodarstvo.

Godine 1888. i lukovica tornja crkve zamijenjena je šiljastim piramidalnim krovom. Na južnoj strani uz crkvu Turkovići su 1903. godine izgradili novu sakristiju i oko dvorca oblikovali park.

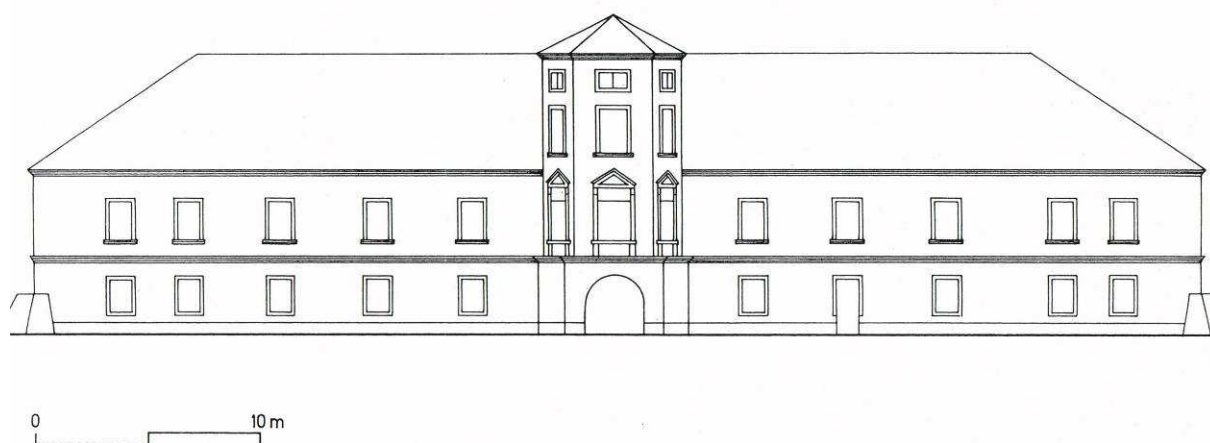
⁴⁴ Josip Buturac »Požeški isusovci i Kutjevačko vlastelinstvo 1698-1773«, Hrvatska prošlost, Zagreb 1942., sv.2-3, str. 5 i Đurđica Cvitanović, (1988.), str. 48

Početkom drugog desetljeća 20. stoljeća, u vrijeme kada je Viktor Kovačić radio rekonstrukciju reprezentativne dvorane nadbiskupskog dvorca Bauer u Brezovici, izradio je i projekt rekonstrukcije dvorca Turković.⁴⁵

Dvorac je teško stradao u požaru 1918. godine kada je posve uništeno zapadno i istočno krilo te izgorjelo krovšte glavnog krila, zajedno sa svodovima prvog kata. Uništene su i spomenute umjetničke zbirke obitelji Turković.

Zbog toga je obitelj Turković izgradila 1922. godine postojeću stambenu kuću uz jugoistočni dio crkve, na temeljima nekadašnje srednjovjekovne kule.⁴⁶ Zdenko Turković je 1925. godine preoblikovao preostali dio južnog krila dvorca. Snizio je krovšte i dvorac pokrio četveroslivnim krovštem. Tim zahvatom uklonio je bočne rizalite sa zabatnim zonama i tavanski dio s prozorima tipa »Gauben«. (bilj. 23)

Kada je obitelj Turković preuzela imanje, Đurđica Cvitanović napominje kako je dvorac bio »u gotovo posve izvornom obliku« pa je zahvatima koje oni izvode »dvorac izgubio izvornost i oblikovnu vrijednost«,⁴⁷ a »privremenim rješenjem koje se kasnije zadržalo, izgubljen identitet i karakter spomenika«.⁴⁸ Uklanjanjem barokne lukovice iznad središnjeg rizalita i redukcijom zone zabata bočnih rizalita dodatno je izgubljen vizualni dojam autentičnog rezidencijalnog isusovačkog sklopa.

Slika 22. Nacrt pročelja dvorca prema stanju iz 1987. godine

⁴⁵ Darja Radović Mahečić, Aleksandar Laslo, Viktor Kovačić – promotor hrvatske moderne arhitekture, Radovi IPU, 21/1997. (143-165), str. 156

⁴⁶ To napominju Zlatko Uzelac i Davorin Stepinac (»Obnova kutjevačkog povijesnog kompleksa«, 1988. str. 4.) dok Vladimir Marković ističe kako se »i danas prepoznaje obrambeni zid s kulom« što nije identificirano na terenu. (Vladimir Marković, »Dvorci 18. stoljeća – rafinirana upravna središta«, u: »Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije«, Zagreb, 2009., str. 352).

⁴⁷ Đurđica Cvitanović, (1988.), str. 25

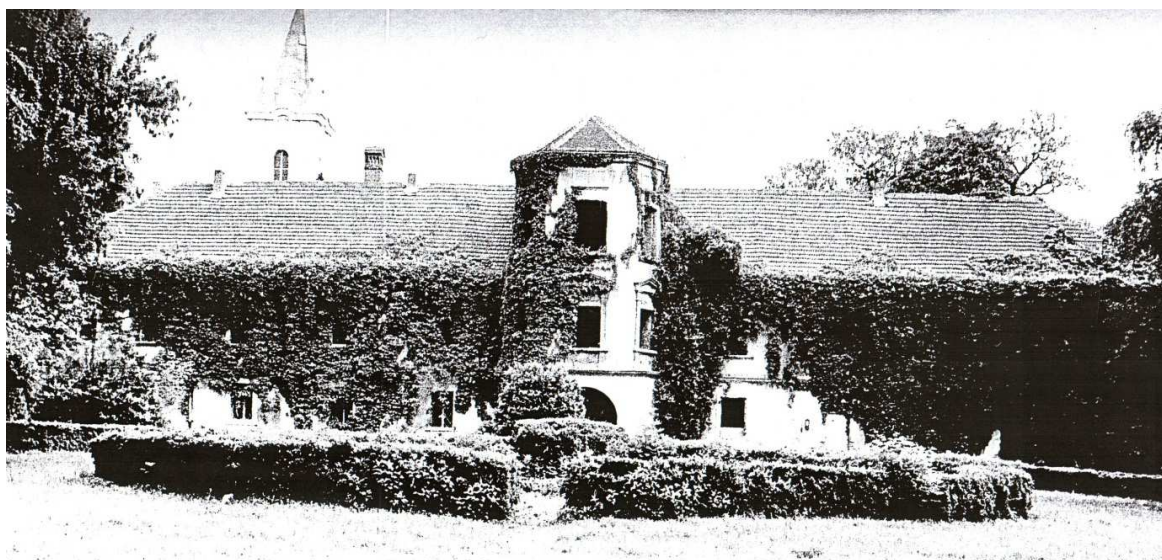
⁴⁸ Đurđica Cvitanović (1988.), str. 31

Od godine 1945. dvorac je društveno vlasništvo, u sastavu PPK Kutjevo, »OOUR Vinarstvo, vinogradarstvo i traubisoda Kutjevo«. Koristio se kao skladište i bio je nezaštićen. Nastojalo ga se zaštititi i obnoviti 1965. godine projektom koji nije bio zasnovan na stručnom istraživanju i adekvatnoj analizi postojećeg stanja. Zato je projekt ostao nedovršen. Dvorac Turković je upisan 1964. godine u Registar spomenika kulture Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku, a župna crkva 1962. godine.

3.7. O obnovi i trenutnom stanju dvorca

Prilikom istraživanja barokne arhitekture sjeverne Hrvatske u Državnom arhivu u Budimpešti, Đurđica Cvitanović (1975.) objavila je tlocrte i nacрте isusovačkog rezidencijalnog sklopa u Kutjevu koje prate legende s opisima sadržaja i namjene pojedinih građevina. Tom su prilikom nacrti mikrofilmirani te pohranjeni u Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu. Te arhitektonske snimke objekata Dvorska komora je izradila prilikom raspuštanja reda 1773. godine. (bilj.44) Nacrte dopunjuju arhivski spisi i dokumentacija pohranjena u Državnom arhivu Hrvatske i Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu. Budući da je izvorni izgled baroknog dvorca kasnijim intervencijama i razaranjem u požaru 1918. godine izgubljen, spomenuti nacrti bili su predložak za stručnu obradu i rekonstrukciju.

Projekt iz 1965. godine kojim se dvorac nastojalo zaštititi i obnoviti ostao je nedovršen. Godine 1987. pristupilo se temeljitom istraživanju. Od nekadašnjeg isusovačkog rezidencijalnog sklopa sačuvana je crkva i napušten dvorac odvojen od nje.

Slika 23. Fotografija dvorca iz 1985. godine

U istraživanju dvorca napravljena je stručna analiza sačuvanih dijelova koji su uz tlocrte dvorca i nacrt južnog pročelja iz 1773. godine utvrđeni kao relevantni za rekonstrukciju. Prema tim nacrtima obnova dvorca provedena je u posljednjem desetljeću 20. stoljeća.⁴⁹ Ponovno je izgrađeno zapadno i istočno krilo koje je srušeno u požaru. Obnovljeno

⁴⁹ »Kutjevo - kompleks nekadašnjeg isusovačkog samostana«, i »Obnova kutjevačkog povijesnog kompleksa«, Institut za povijest umjetnosti, Odjel za povijesne znanosti, Zagreb (1988.)

je južno krilo s reprezentativnim južnim pročeljem s istaknutim ulaznim tornjem s lukovicom i arhitektonskim elementima koji ga raščlanjuju.

Navedenim projektom istraživanja i obnove isusovačke rezidencije u Kutjevu započetim 1987. godine, planirana je i revitalizacija koja nije provedena do kraja. Obnovljenom dvorcu nastojalo se omogućiti novu namjenu uklapanjem kulturno-gospodarskog sadržaja, vezanim uz kulturu vina, uređenje hotela i muzejski postav koji bi prezentirao kutjevačku baštinu.

Planirana rekonstrukcija i nastojanje da se dvorcu vrati izgled prema nacrtima iz 1773. godine nije provedena do kraja. Nacrti iz Državnog arhiva u Budimpešti ne sadrže crteže pročelja zapadnog i istočnog krila samostana. Prema projektu obnove, plohe pročelja zapadnog i istočnog krila artikulirane su jednostavnim pravokutnim prozorskim otvorima. Na nacrtima južnog pročelja, rubovi rizalita i središnji toranj obrađeni su dekorativnom rustikom koja u obnovi nije izvedena. Prema tlocrtu iz 1773. godine zapadno krilo spojeno je s crkvom kakvo je i trenutno stanje. Toranj crkve izvorno je imao lukovicu nalik na onu koja je rekonstruirana na središnjem rizalitu južnog pročelja. Zato se u planiranoj rekonstrukciji nastojalo vratiti izvornu lukovicu tornja što nije učinjeno. Nacrti su pokazali kako je istočno krilo bilo na sjeveroistočnoj strani povezano sačuvanim zidom s cilindričnom kulom iz srednjovjekovnog vremena. Na tom mjestu obitelj Turković izgradila je stambenu kuću 1922. godine. (bilj.46)

Slika 24. Južno pročelje, današnji izgled

Projekt obnove nije izveden do kraja, a ni planirana revitalizacija. Trenutno stanje dvorca odraz je obustavljanja i diskontinuiteta rada. Dvorac u Kutjevu nema funkciju u kulturno-gospodarskom životu grada i ne koristi se.

4. O DRUGIM GRAĐEVINAMA

Za Habsburšku državu Slavonija je i nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine bila važno granično područje zbog čega su vojne vlasti imale veliki utjecaj. U prvoj polovici 18. stoljeća Slavonijom su upravljali Dvorsko ratno vijeće i Dvorska komora.⁵⁰ Bečki dvor je 1687. godine naredio kardinalu Leopoldu Koloniću da izradi program uređenja, »Compedium«. Prema programu trebalo je popisati oslobođene krajeve, urediti upravu i porezni sustav što je učinila komisija koju je poslala Monarhija na čelu s grofom Ferdinandom Carlom Caraffom di Stiglianom 1702. godine. Te godine je izdvojen zemljišni obrambeni pojas širine jedne milje i stavljen pod vojnu upravu. Formirana Vojna krajina u čijem je sklopu bio dio Požeške kotline bila je prostorna obrambena linija izuzeta od vlasti bana i Hrvatskog sabora. »Time je stvorena prva administrativna granica koja je jasno dijelila prostor, ali i društvo te precizno određivala oblike društvenog djelovanja«. ⁵¹ Tada su osnovane dvije administrativne jedinice: civilni Provincijal i Slavonska vojna krajina koja je bila podijeljena na dva dijela, Posavsku i Podunavsku krajinu pod nadzorom Ratnog vojnog vijeća u Grazu. Država će od tada imati važnu ulogu te će provoditi reforme načina financiranja vojske jer je na granici trebalo omogućiti »stalnu nazočnost velikog broja vojnika, vojnotehnoške inovacije te fortifikacijski sustav«. ⁵²

Uključivanjem Požeške kotline unutar granica Habsburške Monarhije obnovio se i sustav feudalnih odnosa s vlastelinstvom kao temeljnim upravnim i ekonomskim područnim jedinicama. Prelazak vlastelinstava u posjed i vodstvo plemstva ili crkvenih institucija (samostana, biskupija) odvijao se na prostoru Slavonije i Srijema postupno. Najveći dio zemljišnog posjeda pripao je plemstvu i svećenstvu koji u Požeškoj kotlini, kako napominje Igor Karaman⁵³, iako ne dosižu opseg onih smještenih uz Dunav i Dravu, pripadaju »dijelom kategoriji krupnih vlastelinstava«. Proces dekameralizacije trajao je tri desetljeća i odvijao se u dvije faze. Prva je trajala od kraja 17. stoljeća do 1707. godine. Druga je započela nakon završetka drugog rata s Osmanskim Carstvom i oslobođenja ostatka Srijema 1721. godine i trajala do 1730. godine.⁵⁴

⁵⁰ Milan Vrbanus, »Novovjekovno plemstvo i vlastelinstva«, (2009.), str. 287

⁵¹ Damir Matanović, »Slavonska vojna krajina i njezini gradovi«, (2009.), str. 295

⁵² Damir Matanović, (2009.), str. 295

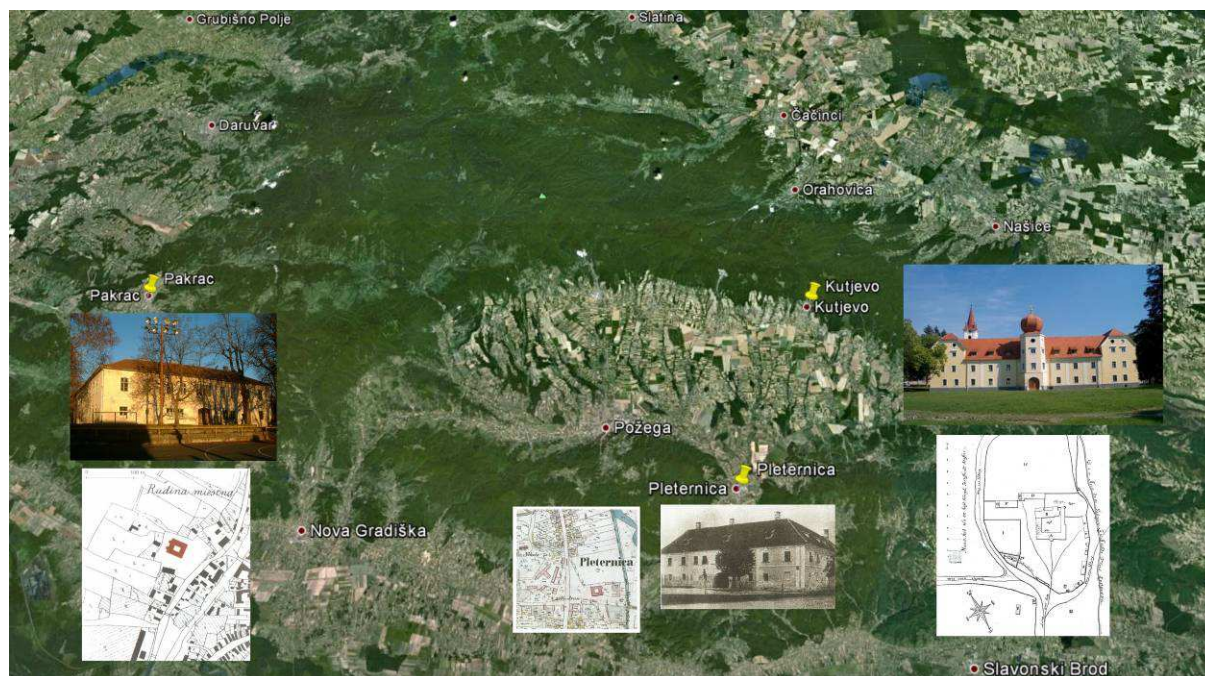
⁵³ Igor Karaman, (1977.), str. 201

⁵⁴ Milan Vrbanus, »Novovjekovno plemstvo i vlastelinstva«, (2009.), str. 287

Posjednici su bili pripadnici domaćeg ili stranog plemstva. Početkom stoljeća svjetovna vlastelinstva dodjeljivana su najprije stranom plemstvu. Na području Požeške kotline, Leopold I. darovnicom poklanja posjed u Brestovcu, grofu Amati de Sereni, posjed Blacko, odnosno Kuzmice, obitelji Ohmučević iz Dubrovnika 1703. godine. Posjed u Stražemanu od 1719. godine bio je posjed Franje Crnkovića, poslanika Hrvatskog sabora dok je posjed u Pleternici i Pakracu 1728. godine dobio barun Imsen.

Na području oslobođene Slavonije zbog nesigurnosti i mogućih nemira uzrokovanih austrijsko-turskim ratovima nastojalo se unaprijediti sustav zaštite na razne načine, opremanjem vojske, ali i prilagodbom postojećih ili gradnjom novih objekata za potrebe vojske. U vlasništvu baruna Trenka, tzv. »Trenkovi dvorci« imali su vojnu namjenu. Prethodno je isticano kako je i u Kutjevu izgrađena vojarna za konjaništvo 1733. godine koja je tada bila »jedna od najboljih kasarni u Slavoniji«. (bilj. 30) Pod nadzorom isusovaca vojarnu su izgradili varaždinski graditelji za samo četiri mjeseca.

Različite namjene, odnosno vlasnici uvjetovali su različito oblikovanje građevina koje se razmatraju u ovom dijelu rada. Naime, prethodno razmatrani dvorac u Kutjevu građen je kako bi služio kao ljetna rezidencija požeškim isusovcima, a dvorci u Pleternici i Pakracu koji će biti analizirani izgrađeni su na posjedu istaknutog vojskovođe baruna Trenka. (slika 25)

Slika 25. Karta Požeške kotline s tlocrtima i slikovnim prikazima Trenkovih dvoraca u Pakracu i Pleternici i dvorca u Kutjevu

Ostali objekti obuhvaćeni ovim dijelom rada tek su djelomično sačuvani u odnosu na situaciju u 18. stoljeću, no obrađeni su jer čine tematsku cjelinu reprezentativne stambene arhitekture baroknog razdoblja Požeške kotline. Naime, arhitektura na svjetovnim posjedima u Požeškoj kotlini iz 18. stoljeća uglavnom nije sačuvana ili je prekrivena slojevima kasnije nadogradnje.

Požeška je županija obnovljena 1745. godine kada je podijeljena na dva kotara, požeški i pakrački, a svaki je imao uređena vlastelinstva koja su pripadala svjetovnim feudalnim gospodarima, crkvenim i dijelom državi. Prostor Požeškog kotara, obuhvaćao je vlastelinstva na kojima su građeni objekti koji se razmatraju dalje u radu. To su posjedi Blacko, Brestovac, Cernik, Kaptol, Kutjevo, Pleternica, Stražeman, i Velika.

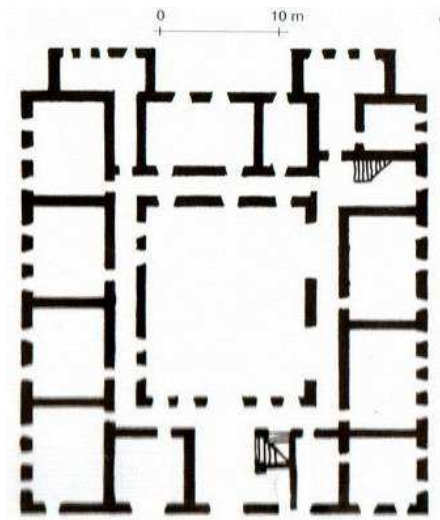
Dvorci u Pleternici, Pakracu, Trenkovu i Stražemanu te kurije u Kuzmici i Brestovcu tipološki su različiti. Vremenom su se građevinski mijenjali, kao i u oblikovanju. Nejednako su obrađeni u literaturi. Za neke objekte, poput kurije u Brestovcu tek se nazire da sadrži slojeve gradnje iz 18. stoljeća. Zbog toga će u nastavku biti izneseni dostupni podaci iz objavljenih izvora prema kojima često nije moguće pouzdano odrediti kronologiju, ali također ni adekvatnu valorizaciju.

Marija Terezija je 1765. godine izdala povelju po kojoj je Požega postala slobodan kraljevski grad. Povelja je proglašena u crkvi svete Terezije. Uz povlastice tog položaja Požeška kotlina s gradom Požegom dodatno se razvila kao kulturni i gospodarski centar, a »zaključeno je razdoblje komorske uprave u povijesnom razvoju požeškog naselja«.⁵⁵

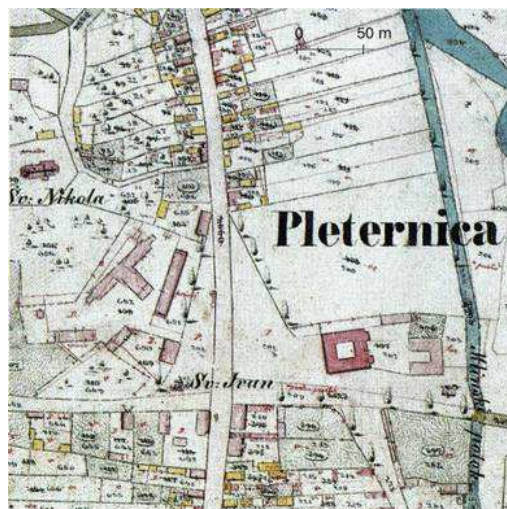
⁵⁵ Karaman Igor (1977.), str. 202

4.1. Dvorci u Pakracu i Pleternici

»Trenkovi dvorci« izgrađeni su na svjetovnim vlastelinskim posjedima u Pleternici i Pakracu. Poznato je da su te građevine služile kao vojarne.

Slika 26. Tlocrt prizemlja dvorca u Pakracu

Slika 27. Katastarska karta Pleternice iz 1862. godine

Dvorac u Pleternici srušen je 1945. godine, a izgled i položaj poznat je iz katastarske karte i fotodokumentacije. Dvorac nije obrađen u stručnoj literaturi. Nakon njegovog rušenja dio je još upotrebljivog građevnog materijala iskorišten za izgradnju zadrugnog doma. Na katastarskoj karti Pleternice (slika 27.) iz 1862. godine vidi se da je pravokutan tlocrt četverokrilnog sklopa bio formiran oko unutrašnjeg pravokutnog dvorišta. Analiza pročelja sačuvane fotodokumentacije (slika 28.) pokazuje kako je pročelje jednokatnog dvorca u Pleternici bilo vertikalno podijeljeno velikim redom pilastara između po dvije postavljene prozorske osi i horizontalnim vijencem.

Dvorac u Pakracu je sačuvan, a tlocrt koji je prikazan na slici 29. pokazuje da ima oblik pravokutnog četverokrilnog sklopa formiranog oko unutrašnjeg pravokutnog dvorišta. Pročelje dvorca u Pakracu podijeljeno je samo jednostavnim vijencem između etaža. Nažalost, nije razvidno u literaturi koliko je oblikovanje pročelja dvorca u Pakracu mijenjano tijekom vremena. Naime, dvorac u Pakracu prenamijenjen je za bolnicu i školu, međutim »Iako je dvorac arhitektonski izmijenjen u odnosu na prvobitno stanje radi prilagođavanja

različitim svrhama, njegova izvorna veličina nije doživjela veće promjene«, kako navode Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci.⁵⁶

Slika 28. Fotografija dvorca u Pleternici

Na fotografskoj snimci sačuvanog dvorca u Pakracu i fotografiji izgorjelog dvorca iz Pleternice vidljivo je kako su dvoetažna pročelja dvoraca imala simetrično postavljene pravokutne prozore s jednostavnim profilima dok su ulazi u dvorce bili istaknuti polukružno zaključenim portalima.

Slika 29. Dvorac u Pakracu, istočno pročelje

Ovi dvorci izgrađeni su na prostoru vlastelinstva Pakrac i Pleternica koje je ustanovljeno kada je kralj Karlo III. poklonio imanje dvorskom savjetniku Johannu Theodoru barunu ab Imsenu 1728./9. godine u čast njegovih postignuća tijekom 25 godina službe. Vlastelinstvom je upravljao iz Beča, a imanje je vodio upravitelj. Njegova udovica je prodala imanja Pleternice i Pakraca vjerojatno barunu Franji Trenku.

⁵⁶Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, (1998.), str. 241

Pojedini autori različito navode godinu preuzimanja vlastelinstva. Da je Franjo Trenk kupio imanje Pleternicu i Pakrac 1745. godine navode Josip Buturac (1967.), Igor Karaman (1973. i 1977.), Emilij Laszowski, (1903), Dragutin Pavličević (1961). Da je njegov otac Ivan Henrik Trenk kupio imanje Pleternice i Pakraca 1723. godine, navode Julije Kempf (1914.), F. K. Koch-Kuhač, (1876.), Ferdo Šišić (1896. i 1900.) te Zdenko Turković (1969.).⁵⁷

Nepodudaranje u navođenju vremena preuzimanja vlastelinstva popraćeno je izostajanjem konkretnih podataka o gradnji dvorca i naručitelju. Okvirno, gradnja obaju dvoraca može se smjestiti između 1728. i 1745. godine.

Prema Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, Franjo barun Trenk pozvan je na slavonska imanja 1731. godine da preuzme upravu nad njima nakon ugušenja pobune podložnika baruna Imsena.⁵⁸ Ako je tada preuzeo posjede, u 30-im godinama 18. stoljeća, moguće da je gradio dvorce u Pleternici i Pakracu budući da je mogao više vremena provoditi na imanjima u Slavoniji. Tim više jer je u sljedećem desetljeću, u četrdesetim godinama, boravio na europskim ratištima.

Barun Trenk se po povratku iz Rusije 1740. godine⁵⁹ posvetio borbi protiv razbojništva u Slavoniji, a dozvolom kraljice Marije Terezije skupio je četvu vojnika, »pandura« koji su se istaknuli u ratu za austrijsko nasljedstvo koji je trajao između 1740. i 1748. godine (s Pruskom, Francuskom i Bavarskom). Možda je tada ove dvorce barun Trenk pretvorio u vojarne u kojima je uvježbavao vojnike koji su bili podržani i opremljeni troškovima kraljevske krune. Kada je osuđen na doživotnu tamnicu 1747. godine, njegova imanja s dvorcima su zaplijenjena.

Izostanak konkretnih podataka i nedosljedno kronološko navođenje preuzimanja posjeda otežava jasno utvrditi jesu li ove građevine naknadno prenamijenjene za vojarne ili su izgrađene za tu namjenu.

Ako je ove građevine izgradio barun Imsen kao dvorce, kad je preuzeo posjede 1728. godine od Karla III., tada su zasigurno bili kasnije prenamijenjeni. Vijolota Herman Kaurić navodi kako je »uistinu mala vjerojatnost da jedan dvorski službenik izgradi dom na rubu Pakraca, daleko od sigurnosti središta gdje se nalazila vojna posada, dok su Slavonijom harale

⁵⁷ Mladen Obad i Bojana Bojanić Obad Šćitaorci (1998.), str. 247 i 387

⁵⁸ Vijolota Herman Kaurić (2004.), str. 114, preuzima od Ivana Kukuljevića Sakcinskog: »Hrvati za nasljednog rata«, Rad JAZU 38 (1877.)

⁵⁹ U rusko-osmanskom ratu (između 1736. do 1739.) u kojem je Habsburška Monarhija podržavala Rusko Carstvo godine, djelovao je u ruskoj službi kao kapetan husarske regimente, ali je protjeran iz Rusije 1740. godine zbog neposlušnosti.

razbojničke družine«. ⁶⁰ Njezinu konstataciju može potvrditi analiza arhitekture prema kojoj je razvidna utilitarna namjena i oblikovanje u skladu s vojnom funkcijom. Očigledna jednostavnost jednake tlocrtne tipologije građevina upućuje na odraz želje naručitelja Franje baruna Trenka koji gradi objekte radi utilitarne namjene.

Tek bi se utvrđivanjem dosljednih podataka o vremenu preuzimanja vlastelinstva koje bi bilo popraćeno konkretnim podacima o gradnji dvoraca i naručitelju spojila cjelina koja se iz navedenih navođenja u literaturi teško rekonstruira.

Slika 30. Pakrac, katastarska karta iz 1868. godine

Ustanovljeno je kako stare katastarske karte Pakraca iz 1868. godine i Pleternice iz 1862. godine, pokazuju podudarne veličine dvoraca s mjerama 37 x 34 metra te s unutrašnjim dvorištem 16 x 13 metara. ⁶¹ Osim što su ove građevine smještene na posjedima istog vlasnika, Franje baruna Trenka i što su imale istu funkciju dok su bile u njegovom posjedu povezuju ih i elementi arhitektonskog oblikovanja. Zbog navedenih konstatacija »Trenkovi dvorci« u Pleternici i Pakracu zasigurno su građeni istovremeno, a na to ukazuju i zajedničke karakteristike oblikovanja. Ogledaju se u tlocrtnom rasporedu koji ukazuje na vjerojatnu identičnu organizaciju unutrašnjeg prostora kroz oblikovanje pročelja sa simetričnim rasporedom otvora i vrlo skromnom upotrebom arhitektonske dekoracije s jednostavnim vijencima i okvirima prozora.

⁶⁰ Vijoleta Herman Kaurić, (2004.), str. 118

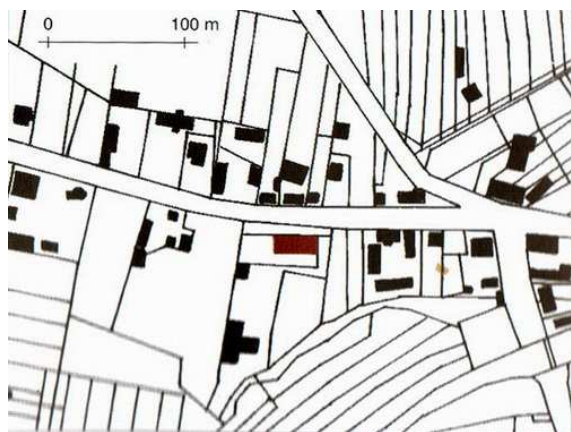
⁶¹ Mladen Obad i Bojana Bojanić Obad Šćitaorci (1998.), str. 240

Iako ne nalazimo dosljednih podataka u literaturi o Franji barunu Trenku kao naručitelju i graditelju dvoraca, odnosno vojarni u Pleternici i Pakracu, oni se u literaturi nazivaju »Trenkovim dvorcima« i »Trenkovim vojarnama«⁶². Pri razmatranju arhitekture spomenutih građevina i utvrđivanju nedosljednosti potrebno je naglasiti kako je i ličnost Franje baruna Trenka obavijena legendama.⁶³ Napominje se kako je živio »kratak, ali buran život legendarnog zapovjednika pandurskih četa«, a »broj povijesnih studija koje detaljno i znanstveno obrađuju njegov život neobično ograničen«.⁶⁴

4.2. Ostale građevine iz 18. stoljeća

4.2.1. Kurija u Brestovcu

Kurije su najčešće pravokutne jednokrilne građevine i uglavnom arhitektonski skromnije oblikovane od dvoraca. Grade se na posjedima plemića ili crkvenih uglednika. Njihov način oblikovanja mijenjao se tijekom vremena, a reprezentativnost je uvjetovana materijalnim mogućnostima naručitelja. Kurije u Brestovcu i Kuzmici su sačuvane, no izgled je bitno izmijenjen u odnosu na izvorno stanje 18. stoljeća. Na temelju arhivske dokumentacije mogu se uklopiti u tematski okvir ove radnje, iako barokna faza oblikovanja više nije vidljiva na građevinama.

Slika 31. Preris katastarske karte Brestovca

Slika 32. Kurija u Brestovcu, pročelje

Kurija s historicistički oblikovanim uličnim pročeljem sadrži vjerojatne ostatke građevine koja je pripadala nekadašnjem posjedu Brestovac. Budući da je unutrašnjost ove

⁶² Neki od autora literature su Julije Kempf, (»Iz Prošlosti Požege i Požeške županije, bilješke po vrelima iz domaćih arhiva«, Svezak V., Požega 1936.), str. 135; Dragutin Pavličević (1961.), str. 101, 176; Mladen Obad i Bojana Bojanić Obad Šćitaorci (1998.);str. 238-241, 246-247; Vijoleta Herman Kavurić (2004.), str.118

⁶³ Buczynski Alexander, »Barun Trenk – legenda i zbilja«, Zagreb, 2009., str. 301-304

⁶⁴ Buczynski Alexander (2009.), str. 301

visokoprizemne »Trenkove kurije«⁶⁵ s podrumom i kulom na sjeveroistočnom uglu potpuno izmijenjena, neposredno promatranje nije dovoljno za utvrđivanje izgleda barokne faze. Može se samo naslućivati u rasporedu otvora ili unutar temelja i zidova kurije koja se koristila u različite javne svrhe da se nalazi prvotna struktura, tako da je »jasno da su nužna podrobnija istraživanja«.⁶⁶

Godine 1732. grof Serena prodao je posjed Brestovac Ivanu Henriku barunu Trenku, koji ga ostavlja sinu Franji u čijem će posjedu biti do zaplijene svih njegovih imanja. Tada ga je preuzela Dvorska komora. Od 1754. godine imanje je bilo u posjedu Gabrijela Horanyija i Ivana pl. Stržića.

4.2.2. Kurija u Kuzmici

Slika 33. Preris katastarske karte iz 1901. godine Slika 34. Istočno pročelje kurije u Kuzmici

Kurija u Kuzmici je smještena na uzvišenju ponad barokne crkve svetog Kuzme i Damjana, a bila je u sastavu gospoštije Blacko koju kralj Leopold I. daruje 1703. godine obitelji Ohmučević-Grgurić porijeklom iz Dubrovnika. Vlastelinstvo Blacko bilo je njihovo do 1764. godine, a Dvorska komora ga prodaje 1767. godine bilježniku Požeške županije Ljudevitu pl. Hraniloviću. Sredinom 19. stoljeća imanje je kupio Svetozar pl. Kušević. Budući da je izgled definiran u klasicističkom razdoblju, tek djelomično možemo rekonstruirati izvorni izgled kurije.

Ova visokoprizemnica veličine oko 35 x 15 metara pravokutnog je oblika koji na zapadnom pročelju ima istaknute rizalite postavljene kao proširenja na pravokutnik. Na ulaznom pročelju istaknut je rizalit s ulaznim stepeništem koje je nadsvođeno. Kurija sadrži

⁶⁵ Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, (1998.), str. 92-93

⁶⁶ Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, (1998.), str. 93

nadsvođene podrume. Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci⁶⁷ istaknuli su da se »Kurija u literaturi gotovo i ne spominje. Ne znamo kada je ona sagrađena. Čini se vjerojatnim da je to bilo još u 18. stoljeću«. Katarina Horvat-Levaj utvrdila je kako je »objedinila u svojoj prostornoj organizaciji više tipološki različitih rješenja«. ⁶⁸ Naime, polovica kurije je nadsvođena češkim kapama i obuhvaća središnju vežu s trijemom i bočnim nizovima prostorija povezanih uskim središnjim hodnikom koji su oblikovani u 18. stoljeću. Drugi dio preoblikovan je u 19. stoljeću, sa središnjom dvoranom i bočnim prostorijama, s pročelnim i ugaonim istacima koji sadrže puškarnice u obliku »ključanica« ranijeg nastanka.

Trenutno je na kuriji obustavljena planirana obnova. Nadsvođeni podrum (slika 36) ukazuje na moguću prvotnu fazu gradnje kada je bila u posjedu obitelji Ohmučević iz Dubrovnika.

Slika 35. Pročelje kurije u Kuzmici, pogled na ulaz

Slika 36. Podrum kurije u Kuzmici

⁶⁷ Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, (1998.), str. 204

⁶⁸ Katarina Horvat Levaj, (2004.), str. 203

4.2.3. Dvorac u Stražemanu

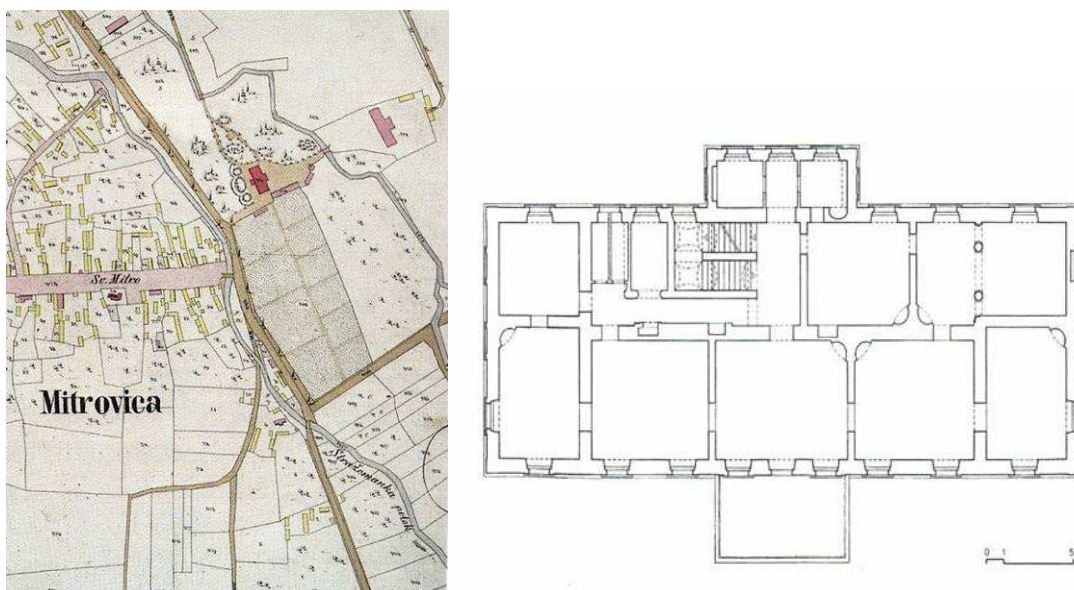
Slika 37. Južno pročelje dvorca u Stražemanu

Stražemansko vlastelinstvo ustanovljeno je početkom 18. stoljeća kada ga je Leopold I. darovao 1707. godine plemiću Franji Crnkoviću, a dvorac je bio u vlasništvu više gospodara tijekom 18. stoljeća. U trajanju jednog stoljeća, od 1777. godine bio je u posjedu obitelji Janković.

Dvorac u Stražemanu je izgorio u požaru 1918. godine pa ga razmatramo iz sačuvane dokumentacije. Izgrađen je kao jednokrilni dvoetažni dvorac pravokutnog tlocrtnog oblika (na koji je kasnije dograđen objekt L oblika) s rizalitno istaknutim središnjim dijelom pročelja i začelja. Pročelje središnjeg, ulaznog dijela, bilo je raščlanjeno na gornjoj etaži vertikalno postavljenim udvojenim pilastrima između lučno nadvojenih prozora. Istaknut je mansardnim krovstem i lanternom u liniji središnjeg dijela zabata. Na bočnim dijelovima bili su oblikovani pravokutni prozori u četirima osima. Dvorac je izgrađen u prvoj polovini ili sredinom 18. stoljeća⁶⁹ od kamena preuzetog s obližnje srednjovjekovne utvrde.

⁶⁹Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, (1998.), str. 276

4.2.4. Dvorac u Trenkovu

Slika 38. i 39. Katastarska karta Mitrovice/Trenkova iz 1862. godine i tlocrt dvorca

Mitrovica je nekadašnje ime sela koje je preimenovano 1912. godine u Trenkovo. Pravilni pravokutni tlocrt dvorca ima postavljen ulaz u osi glavnog pročelja u kojoj je rizalitno izvučen trijem s trima polukružnim arkadama i rizalitni istak sa zabatom na začelju. Ovom su jednokatnom dvorcu s mansardnim krovom etaže horizontalno podijeljene jednostavnim vijencem i rastvorene pravokutnim otvorima.

Tvrdi se kako je prvotno bila izgrađena jednokrilna kurija koju možda preoblikuje u klasicističkom stilu grof Jakob Svetić,⁷⁰ što neki autori povezuju s upisanom 1819. godinom na podnom mozaiku ulaznog hodnika i na željeznoj klasicističkoj ogradi altane. Moguće da se tada kuriju formiranu s dvama nizovima prostorija produžuje na bočnim stranama te pregrađuje osovinski postavljenom vežom. Iako je moguće da je to godina cjelokupne izgradnje ovog dvorca. Katastarska karta iz 1862. godine pokazuje dvorac smješten unutar geometrijski organiziranog pejzaža s gospodarskim zgradama.

Osim toga, Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci navode i »mnogo je nepoznanica o Trenkovom dvorcu jer on nikad nije bio detaljnije istraživao. U onoj malobrojnoj literaturi koja ga spominje navode se često suprotni podaci, katkada i neuvjerljivi.«⁷¹

⁷⁰ Andre Mohorovičić; (1975.), str. 20, Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, (1998.), str. 304, Katarina Horvat Levaj, (2004.), str. 203

⁷¹ Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci navode (1998.), str. 304

Slika 40. Pročelje dvorca u Trenkovu

5. REPREZENTATIVNA STAMBENA BAROKNA ARHITEKTURA SLAVONIJE

Razmatranje svih građevina koje su građene u 18. stoljeću na prostoru Požeške kotline kao reprezentativna stambena arhitektura pokazalo je kako poznavanje arhitekture svjetovnih naručitelja u Požeškoj kotlini obuhvaća još mnoštvo nejasnoća jer je ona, izuzev dvorca u Kutjevu, skromno građena i fragmentarno sačuvana. Uz lokaciju, status, položaj i imovna moć naručitelja bili su glavni elementi koji su uvjetovali izgled ovih građevina. Po tim, ali i nizu drugih elemenata, mogu se povezati ostale građevine reprezentativne stambene arhitekture na prostoru cijele netom oslobođene Slavonije, Srijema i Baranje. Zbog toga je važno promotriti kontekst nastanka dvoraca u Slavoniji i način na koji se on odrazio na reprezentativnoj arhitekturi osobito prve polovine 18. stoljeća što će biti rekonstruirano kroz nekoliko važnih primjera.

Opisivane promjene koje su se odnosile na stanje u Požeškoj kotlini osmanskim napuštanjem i katoličkom prosvjetiteljsko-kulturnom obnovom koju provode isusovci bile su istovremene na prostoru čitave oslobođene Slavonije. Naime, isusovci su se nastanili u Osijeku nakon oslobođenja grada 1687. godine, gdje su preuzeli župu 1701. godine od kardinala Leopolda Kolonića. Iduće godine dobili su posjed u Aljmašu pa su poput požeških isusovaca koji grade u Kutjevu, osječki isusovci u Aljmašu gradili rezidencijalni sklop, s kurijom, župnom crkvom, kapelicom i gospodarskim zgradama. Budući da je tada Slavonija bila u posjedu Bečkog dvora, njom je upravljala Dvorska komora i Dvorsko ratno vijeće. Leopold I., a kasnije i Karlo VI. darivali su pojedince koji su se istakli u ratu s Osmanskim Carstvom ili za posebne zasluge u radu Dvorske komore. Na tim novostečenim posjedima pripadnici stranog plemstva gradili su reprezentativne dvorce tijekom prve polovice 18. stoljeća.

Za vojne uspjehe u ratovima s Osmanskim Carstvom, austrijski car Leopold I. darovao je biljski posjed u Baranji Eugenu Savojskom. Zbog još uvijek nesigurnog područja na njemu je izgradio dvorac – utvrdu između 1707. i 1712. godine koji je koristio za potrebe lova. Izgrađen je kao niski prizemni četverokrilni dvorac s unutrašnjim dvorištem. Ploha središnjeg, ulaznog dijela dvorca istaknuta je jednokatnim rizalitom i tornjem u sredini. Ona je vertikalno raščlanjena pilastrima i horizontalno vijencima, dok su prizemni dijelovi krila dvorca rastvoreni jednostavnim pravokutnim otvorima. Kako je vidljivo na crtežu iz 1766. godine

koji je pohranjen u bečkoj Albertini, dvorac je opasan obrambenom utvrdom s bastionima na uglovima.

Vladimir Marković napominje kako je niska zgrada dvorca trebala biti »sakriven cilj neprijateljskom topništvu«⁷² no prizemnu nisku gradnju ne povezuje s isključivo obrambenom funkcijom, nego s »novim poimanjem odnosa arhitekture i krajolika s kojim započinje razdoblje kasnobarokne kulture reprezentativnoga izvangradskog stanovanja u Srednjoj Europi«. ⁷³ Izgled projekta dvorca povezao je s izrazom novog poimanja odnosa arhitekture i prirode zbog čega je stambeni prostor na nižoj razini. Zbog neposredne povezanosti arhitekture s krajolikom i oblika zgrade ukazuje na projekte koje za Eugena Savojskog radi istaknuti arhitekt Lucas von Hildebrandt, dvorac u Rac'ckeveu kod Budimpešte kojeg je započeo graditi 1702. godine i Donji Belveder u Beču između 1714. i 1716. godine. Međutim, »usporedba s dvama dvorcima koje za tog naručitelja gradi Hildebrandt, pokazuje velike razlike u odnosu na Bilje«⁷⁴ pa između ostalog i prostor Belvederea je »pomno uređena površina prostranog parka, a ne kao u Bilju krilima omeđeno dvorište«. ⁷⁵

Zato valja istaknuti kako je zbog još uvijek potrebne zaštite posjeda i nesigurnih prilika: »okolna utvrda bila namijenjena ozbiljnijim obrambenim zadaćama«, zbog čega napominje Andrej Žmegač da je dvorac građen kao »privatna utvrda« u kojem je značajan »spoj civilnog i vojnog graditeljstva, i to tako da je jedno pridodano drugom«. ⁷⁶ Povezujući elemente arhitekture dvorca u Bilju i obližnje osječke Tvrđe koja se gradi u isto vrijeme pod nadzorom Eugena Savojskog, Dubravka Botica utvrdila je kako je mogućeg autora nužno tražiti »među vojnim graditeljima«. ⁷⁷ Time je istaknula kako njegovo oblikovanje nije određenom isključivo ladanjskim karakterom, nego obrambenom funkcijom koju ima radi osiguravanja posjeda u nesigurnim prilikama početkom 18. stoljeća.

Dvorac u Bilju istaknut je primjer reprezentativne barokne arhitekture koji je projektiran s obrambenom namjenom, sljedeći će naručitelji preuzeti obrambene elemente

⁷² Vladimir Marković, »Dvorci 18. stoljeća – rafinirana upravna središta«, u: »Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije«, Zagreb, 2009., str. 349

⁷³ V. Marković, (2009.), str. 350

⁷⁴ Dubravka Botica, »Arhitektura 18. stoljeća kontinentalne Hrvatske u kontekstu srednjoeuropske arhitekture – problemi istraživanja utjecaja bečke arhitekture na odabranim primjerima«, Zbornik 3. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, IPU, Zagreb, 2010. (189-195); str. 190.

⁷⁵ Vladimir Marković, (2009.), str. 349

⁷⁶ Andrej Žmegač, »Bastioni kontinentalne Hrvatske. Prilog poznavanju fortifikacijskoga graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća«, Zagreb, 2000., str. 60

⁷⁷ Dubravka Botica, (2010.), str.190

ranijeg sklopa koje zatiču pri preuzimanju posjeda. Zato dvorac u Kutjevu, koji je radi zaštite od Osmanlija bio utvrđen zidom nastalim krajem 15. stoljeća, nije izoliran primjer baroknog dvorca u Slavoniji prve polovine 18. stoljeća koji se gradi na zatečenim ostacima ranijeg sklopa. Naime, ostaci plemićkih utvrđenih gradova iz 15. stoljeća bili su i na veleposjedima Valpova i Iloka. Na svojim posjedima Antun barun Hilleprand von Prandau i Livije Odeschalchi gradili su reprezentativne dvorce tako da su uklopili zatečene elemente ranijeg sklopa i oblikovali nove cjeline.

Valpovačka utvrda, koju je gradio u 15. stoljeću vjerojatno ban Mačve Ivan Morović bila je u ruševnom stanju, kada je barun Petar II. Antun Hilleprand von Prandau dvadesetih godina pristupio obnovi nakon preuzimanju posjeda, 1721. godine.⁷⁸ Zadržao je oblik utvrde nepravilnog trokuta s kulom i uklopio sačuvane dijelove temelja i zidova iz ranijeg vremena za gradnju kapelice i drugih dijelova sklopa. Uz navedeno zadržavanje zatečene strukture sklopa pročelno je krilo nanovo izgradio. Dok su bočna krila jednostavnije oblikovana, s plohamo pročelja koje su rastvoreni u dvorišnoj unutrašnjosti, glavno je pročelje arhitektonskom plastikom istaknutije oblikovano. Ono je vertikalno rastvoreno sa sedam prozorskih osi, između kojih su postavljeni pilastri velikog reda koji se nastavljaju na bazu oblikovanu horizontalnim trakama stilizirane rustike u razini prizemlja. Jednako je oblikovana i ploha središnjeg tornja, glavnog ulaza u sklop. Toranj je kvadratnim volumenom istaknut ispred linije pročelja i tako oblikovan u trima etažama dok je četvrta cilindričnog oblika na koju je postavljena lanterna. Zbog nesigurnih prilika i mogućih osmanskih provala dvorac je imao ispred pročelja ogradni zid i bio je okružen jarkom⁷⁹ ispunjenim vodom, što prikazuje obnovljena utvrda naslikana uz portret Antuna baruna Hilleprand von Prandaua koji se čuva u osječkoj Galeriji likovnih umjetnosti.

Kontinuitet stilskih mijena koji je zbog različitih vlasnika prisutan na dvorcu u Kutjevu nije izoliran primjer u baroknoj stambenoj arhitekturi Slavonije. Naime, u Iloku je u 15. stoljeću Nikola Iločki⁸⁰ između ostalog izgradio utvrdu i unutar utvrde četverokrilni sklop dvorca. Kada je Livije Odeschalchi preuzeo 1697. godine posjed, zatekao je ruševnu zgradu dvorca kojoj je uklonjeno sjeverno krilo sa sačuvanim zidovima širine oko 3 metra u visini do tri kata te s nadsvođenim podrumom. Dvorac Odeschalchi postupno se gradio, a gradnja je

⁷⁸ Vladimir Marković, (2009.), str. 350

⁷⁹ Jarak još uvijek postoji samo što se promjenom toka rijeke Karašice prostor oko dvorca lišio vode budući da više nije trebala obrambena funkcija.

⁸⁰ Ban slavonski i mačvanski te potkralj Bosne.

trajala dva stoljeća. Najprije je srednje krilo oblikovano tako da je preuzelo formu krila dvorca iz 15. stoljeća i visinu od tri kata. U drugoj polovici 18. stoljeća na dvorišnoj strani srednjeg krila dograđeni su hodnici u sve tri etaže uz koje je oblikovan arkadno rastvoren zid. Na ulazu je postavljena altana. Ovo dvorišno pročelje bilo je oblikovano opekom i isprva neožbukano. Budući da je u srednjoeuropskoj tradiciji stambene arhitekture 17. i 18. stoljeća to nepoznato, povezuje se uz rimsku baroknu tradiciju.⁸¹ Naime, Vladimir Marković ukazao je na primjere rimske barokne arhitekture oblikovane opekom te na identičnost oblikovanja s bočnim pravokutno istaknutim krilima i srednjim arkadno rastvorenim koje ima i rimska palača Barberini. Tu palaču je za papu Urbana VIII. gradio najprije Carlo Maderno do 1629. godine, a nastavio i završio do 1633. godine Gian Lorenzo Bernini. Iz ovoga je jasno kako je graditelj poznavao rimsku arhitektonsku tradiciju što je razumljivo budući da su Odeschalchi također papinska obitelj.

Na nizu razmatranih dvoraca (u Bilju, Valpovu i Kutjevu) koji su izgrađeni na novostečenim posjedima u Slavoniji tijekom prve polovice 18. stoljeća kao sastavni element pri projektiranju pročelnog krila postavlja se središnji rizalitno istaknut toranj koji je predstavljao glavni ulaz u reprezentativni sklop. Svi tornjevi su oblikovani različito. Toranj u Bilju oblikovan je tako da je postavljen iznad krovne zone, ali se volumno ne izdvaja iz pročelne linije, dok su tornjevi u Kutjevu i Valpovu postavljeni ispred linije pročelja. O tornju i simboličnoj funkciji na ulazu u sklop dvorca opisivano je u poglavlju o rizalitnom tornju⁸² u Kutjevu. Katarina Horvat-Levaj ukazala je i na moguću analogiju tornjeva dvoraca u Bilju i Kutjevu: »Možda nije slučajnost da se rani primjer pročelnog tornja nad glavnim ulazom u slavonskoj baroknoj arhitekturi javlja upravo na dvorcu istog velikaša u Bilju (1707. – 1712. godine), izvorno kao i kutjevački toranj zaključen lukovicom«. ⁸³ Ovi su dvorci poput dvorca u Kutjevu bili središta gospodarskog posjeda pa je tornjevima naglašena ta simbolična funkcija za koju Vladimir Marković kaže kako ima »podrijetlo u ulaznoj branič-kuli utvrđenih srednjovjekovnih gradova«, ali je »u novome arhitektonskom kontekstu toranj lišen obrambene svrhe pa je naglašena njegova simbolična funkcija« te označava da je dvorac »sjedište gospodstva i upravno sjedište«. ⁸⁴

⁸¹ Vladimir Marković, »Rimsko pročelje dvorca Odeschalchi u Iloku«, 2003., IPU, 185-195

⁸² Poglavlje 3.3.: »Obrambeni elementi i funkcija rizalitnog tornja«

⁸³ Katarina Horvat-Levaj, (2004.), str. 190

⁸⁴ Vladimir Marković, »Dvorci 18. stoljeća – rafinirana upravna sjedišta«, (2009.), str. 350

Dok je u banskoj Hrvatskoj »jasnije izražen regionalno određen tradicionalizam i ujednačenost ukusa naručitelja pa i međusobno ugledanje u rješenjima dvoraca«. ⁸⁵ »Jer teritorijalno odvojeni Vojnom krajinom, ali i posve drukčijim povijesnim interesima, »slavonski doseljenici« nisu se mogli poistovjetiti s traženjima »starih pravaca« na kojima je hrvatsko plemstvo temeljilo svoj povijesni identitet«. ⁸⁶ Ipak, opisani reprezentativni dvorci koji se grade u prvoj polovici 18. stoljeća u Slavoniji stilski su vrlo slojeviti sklopovi. Zbog uvažavanja naslijeđene strukture izvedeni projekti razmatranih dvoraca u Kutjevu, Iloku, i Valpovu dobivaju atribuciju »genius loci«. Oni su određeni zatečenim strukturama srednjovjekovnog sklopa, ali i regionalnim porijeklom naručitelja. Regionalno porijeklo naručitelja ogleda se na projektima dvoraca u Bilju, Kutjevu i Valpovu na kojima su prisutni utjecaji srednjoeuropske arhitekture dok je ustanovljeno kako je projekt iločkog dvorca vezan uz rimsku baroknu arhitekturu. Dvorci su izgrađeni na lokacijama koje su u srednjem vijeku označavale važna upravna, gospodarska ili crkvena središta. Razmatrano uvažavanje zatečenih elemenata pri projektiranju rezidencijalnog sklopa u Kutjevu, sklopa u Valpovu i Iloku pokazuje osviještenost naručitelja o ranijoj baštini koja je uklopljena pri projektiranju novog sklopa. ⁸⁷ Zato se dvorac u Kutjevu kao i drugi istaknuti primjeri barokne reprezentativne arhitekture u Slavoniji mogu promatrati kao instrument kojim je označena uloga, ali i porijeklo naručitelja.

Tijekom druge polovice 18. stoljeća motiv tornja više neće biti zastupljen. Međutim, isticat će se središnja zona pročelja bogatije arhitektonski raščlanjenim rizalitnim povišenjem kao na dvorcu Janković u Daruvaru, ali ti elementi bit će prisutni i na primjerima reprezentativne stambene barokne arhitekture u Požeškoj kotlini, dvorcu Janković u Stražemanu, dvorcu u Trenkovu koji također sadrže rizalitno istaknut središnji dio pročelja. Osim toga, spomenuti dvorac Janković u Daruvaru ističe se unutar reprezentativne arhitekture dvoraca druge polovine 18. stoljeća u Slavoniji. Izgrađen je sedamdesetih godina 18. stoljeća kao trokrilni dvorac s rizalitno istaknutim uglovima i nadvišenom središnjom zonom glavnog pročelja unutar koje je smještena svečana dvorana. U njemu je na »nov način oblikovana za

⁸⁵ Vladimir Marković, »O baroknim dvorcima u Hrvatskoj«, Radovi IPU 11/1987, str. 157

⁸⁶ Vladimir Marković, (1987.), str. 157

⁸⁷ Botica Dubravka, »Gotika u baroku. Problemi stila u arhitekturi 17. stoljeća na izabranim primjerima«, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 28/2004

reprezentativnu stambenu arhitekturu tradicionalna organizacija prostora« i »ostvarena udobnost stanovanja karakteristična već za razdoblje rokoka«⁸⁸.

Oblikovanje razmatranih dvoraca pokazatelj je koliko su povijesne prilike nesigurnog vremena presudno utjecale na kulturu života što se neposredno ogleda i na arhitekturi dvoraca. Pri projektiranju dvoraca u drugoj polovici 18. stoljeća zemljopisna lokacija i zatečeni uvjeti ranije srednjovjekovne strukture nisu uvjetovali način na koji će reprezentativni dvorci biti projektirani. Način oblikovanja dvoraca mijenjat će se zbog drukčijih povijesnih okolnosti obilježenih mirnijim razdobljem. Velika pažnja je posvećivana udobnosti stanovanja i organizaciji bogatih perivoja kako bi se postigao neposredniji kontakt s okolišem. Dvorci u Bilju, Iloku, Valpovu, Kutjevu i Đakovu koji su građeni u prvoj polovici 18. stoljeća ne sadrže velike površine parkova kao dvorci u Vukovaru i Daruvaru koji su izgrađeni kasnije.

⁸⁸ Vladimir Marković, (2009.), str. 354

6. ZAKLJUČAK

Razmatranje objekata izgrađenih na posjedima svjetovnih naručitelja u vremenu baroka u Požeškoj kotlini, dvorca u Kutjevu, »Trenkovih dvoraca« u Pleternici i Pakracu, »Trenkove kurije« u Brestovcu, te kurije u Kuzmici, dvorca u Stražemanu i Trenkovu pokazalo je kako se dvorac u Kutjevu izdvaja po reprezentativnosti oblikovanja i strukture. Ujedno je i primjereno obnovljen te istražen, što se ne može reći za druge obrađene primjere. Naime, arhitektura na svjetovnim posjedima u Požeškoj kotlini iz 18. stoljeća uglavnom nije sačuvana ili je prekrivena slojevima kasnije nadogradnje.

Povijesni kontekst i preuzimanja posjeda različitih vlasnika uvjetovali su promjene na izgledu dvorca u Kutjevu. U cistercitskom posjedu bio je tri stoljeća, sve do dolaska Osmanlija zbog kojih redovnici napuštaju opatiju 1536. godine. Ruševine nekadašnje cistercitske opatije oko koje se u srednjem vijeku formiralo naselje sa župnom crkvom preuzeli su požeški isusovci, 1700. godine. Na njima su postupno izgradili dvorac s crkvom i napravili od Kutjeva najveći gospodarski posjed isusovačkog reda u Hrvatskoj. Na reprezentativnoj arhitekturi dvorca ogleda se ta njegova funkcija što je pripisano radu Josipa Kraljića, superiora Požeškog kolegija i dobrom poznavatelju isusovačke umjetnosti u Beču. Na najrazrađenijem južnom pročelju volumno je istaknuo, ispred linije pročelja, rizalitni toranj. Građen na srednjovjekovnim temeljima mogao je biti odraz svjesnih htijenja isusovaca koji dvorac grade na ostacima cistercitske opatije radi simboličke potvrde samostanskog kontinuiteta. I nakon ukidanja isusovačkog reda, dvorac je bio središte velikog posjeda. Zahvatima tijekom 19. i 20. stoljeća radikalno je mijenjan izgled dvorca koji je imao u baroknom vremenu. Nakon što je velik dio dvorca uništen u požaru 1918. godine, pristupalo se obnovi dvorca u više navrata. Reprezentativan izgled dvorca iz 18. stoljeća vraćen je rekonstrukcijom u posljednjem desetljeću 20. stoljeća prema nacrtima iz 1773. godine koji su pronađeni u Državnom arhivu u Budimpešti.

Analizom arhitekture i opisivanjem konteksta u kojem je građena reprezentativna barokna stambena arhitektura u Slavoniji utvrđeno je kako je stilska slojevitost dvorca u Kutjevu analogna s nizom reprezentativnih dvoraca građenih u prvoj polovini 18. stoljeća. To je razumljivo budući da razmatrani objekti nastaju unutar povijesnih okolnosti karakterističnih za cijelu regiju.

7. POPIS KORIŠTENE LITERATURE

- Botica Dubravka, *Gotika u baroku. Problemi stila u arhitekturi 17. stoljeća na izabranim primjerima*, Radovi IPU, 28/2004, str. 114-125
- Botica Dubravka, *Arhitektura 18. stoljeća kontinentalne Hrvatske u kontekstu srednjoeuropske arhitekture – problemi istraživanja utjecaja bečke arhitekture na odabranim primjerima*, Zbornik 3. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, Žmegač Andrej (ur.), IPU, Zagreb, 2010. str. 189-195
- Bösendorfer Josip, *Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske baranjske, vukovske i srijemske, te kr. i slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku*, Osijek, 1910., tiskom knjigo i kamenotiskara Julija Feiffera; pretisak Slavonica, Vinkovci, 1994.
- Buczynski Alexander, *Hrvatske granice i Vojna krajina*, u: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, sv. III., *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII- -XVIII. stoljeće)*, Golub Ivan, (ur.) Zagreb, 2003., str. 43-60
- Buczynski Alexander, *Barun Trenk – legenda i zbilja*, u: *Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije*, Galerija Klovićevi dvori, katalog izložbe, sv. II., (ur.) Vesna Kusin, Branka Šulc, Zagreb, 2009., str. 301-304
- Buturac Josip, *Požeški isusovci i Kutjevačko vlastelinstvo 1698-1773*, Hrvatska prošlost, Zagreb 1942., sv. 2-3
- Budak Neven, *Hrvatska povijest u ranome novom vijeku*, sv. I., *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, Biblioteka »Hrvatska povijest«, Zagreb, 2007.
- Cvitanović Đurđica, *Dokumentaciona građa isusovačke arhitekture u sjevernoj Hrvatskoj*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 1975/1
- Cvitanović Đurđica, Doris Baričević Doris, Lentić Ivo, Uzelac Zlatko - autorski prilozi znanstvenih suradnika Odjela za povijest umjetnosti: arhitektonska dokumentacija: Davorin Stepinac); *Kutjevo - kompleks nekadašnjeg isusovačkog samostana*, Zagreb, Institut za povijesne znanosti, Odjel za povijesne znanosti, 1988.; Stepinac Davorin, Uzelac Zlatko, *Obnova kutjevačkog povijesnog kompleksa*
- Cvitanović Đurđica, *Isusovačka arhitektura baroknog razdoblja u hrvatskim zemljama*, katalog izložbe *Isusovačka baština u Hrvata*, Zagreb, 1992.

- Cvitanović Đurđica, *Isusovačka arhitektura baroknog razdoblja u hrvatskim zemljama* str. 403-409 Isusovci u Hrvata; zbornik radova Međunarodnog znanstvenog simpozija *Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata*, Zagreb, 1990.
- Đurić Tomislav, Feletar Dragutin, *Stari gradovi, utvrde, dvorci i crkve Slavonije, Baranje i Zapadnog Srijema*, Zagreb, Hrvatski zemljopis, 2002.
- Golub Ivan, (ur.) *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, sv. III., *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII.- XVIII. stoljeće)*, Zagreb, 2003.
- Hempel Eberhard, *Baroque art and architecture in central Europe*, Penguin Books, 1965.
- Horvat Anđela, *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj*, u: Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, Liber, 1982.
- Horvat-Levaj Katarina, *Barokna arhitektura*, (*Kulturna baština Požege i Požeštine*), Čerti, Natalija (ur.). Požega, Spin Valis, 2004., (183-207)
- Herman Kaurić Vijoleta, *Krhotine povijesti Pakraca, povijest naselja od prapovijesti do 1918. godine*, Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2004.
- Đurić Tomislav, Feletar Dragutin, *Stare građevine istočne Hrvatske*, Varaždin, 1983. (Izbor kulturno-povijesnih spomenika bjelovarskog kraja, Moslavine, Slavonije i Baranje) NIŠRO, Varaždin
- Karaman Igor, *Požega u srcu Slavonije (studije iz gospodarske i društvene povijesti XVIII-XX. stoljeća)*, »Naklada Slap«, Jastrebarsko, 1997.
- Kempf Julije, *Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i Požeške županije*, Požega, Štamparija Hrvatske tiskare i knjižare, 1910.
- Kempf Julije, *Iz prošlosti Požege i Požeške županije, Bilješke po vrelima iz domaćih arhiva*, svezak V., Požega 1936. Tiskara Dragutin Rališ, Požega
- Korade Mijo, *Vjerska, prosvjetna i kulturna misija isusovaca*, u: *Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije*, Galerija Klovićevi dvori, katalog izložbe, sv. II., (ur.) Vesna Kusin, Branka Šulc, Zagreb, 2009., str. 335-340
- Lentić-Kugly Ivy, *Zidari i tesari 18. stoljeća u Slavonskoj Požegi*, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, Zagreb, 1978., god. XXVIII, broj 1 (str. 18-25)

- Lončarević Juraj, *Kutjevo: mala monografija Župe Kutjevo i okolice*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1981. Marković Vladimir, *O baroknim dvorcima u Hrvatskoj*, Radovi IPU 11/1987 (143-157)
- Marković Vladimir, *Istraživanje barokne arhitekture u Hrvatskoj – rezultati i prijedlozi*, Zbornik 3. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, Pelc Milan, Reberski Ivanka, (ur.), IPU, Zagreb, 2003., str. 152-160.
- Marković Vladimir, *Arhitektura u Hrvatskoj*, u: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, sv. III., *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII- -XVIII. stoljeće)*, Golub Ivan, (ur.) Zagreb, 2003., str. 599-616
- Marković Vladimir, *Rimsko pročelje dvorca Odeschalchi u Iloku*, Radovi IPU, 27/2003. str. 185-195
- Marković Vladimir, *Dvorci 18. stoljeća – rafinirana upravna središta*, u: *Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije*, Galerija Klovićevi dvori, katalog izložbe, sv. II., (ur.) Vesna Kusin, Branka Šulc, Zagreb, 2009., 349–357
- Matanović Damir, *Slavonska vojna krajina i njezini gradovi* u: *Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije*, Galerija Klovićevi dvori, katalog izložbe, sv. II., (ur.) Vesna Kusin, Branka Šulc, Zagreb, 2009., str. 295-299
- Mohorovičić Andre, *Razvoj arhitekture na području Slavonije u razdoblju od XVI. do XIX. stoljeća.*, u *Spomenici Slavonije iz razdoblja arhitekture na području Slavonije iz razdoblja XVI. do XIX. stoljeća*, Vanja Radauš, Zagreb, JAZU, 1975.
- Obad Šćitaroci Mladen i Bojanić Obad Šćitaroci Bojana, *Dvorci i perivoji u Slavoniji*, Zagreb, MOŠ, 1998.
- Pavličević Dragutin, *Na vratima Požeške doline*, izd. Matica hrvatska, Pododbor Slav. Požega, 1961.
- Potrebica Filip, *Tri stoljeća Požeške gimnazije*, »Naklada Slap«, Jastrebarsko, 1994.
- Petrak Ljudevit, *Pleternica vjekovima*, Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1979.
- Radović Mahečić Darja, Laslo Aleksandar, Viktor Kovačić – *promotor hrvatske moderne arhitekture*, Radovi IPU, 21/1997. (143-165)
- Skupina autora, *Požega: 1227-1977.*, Grafički zavod Hrvatske (Predgovor / Matko Peić), Zagreb, 1977.

- Szabo Gjuro; *Sredovječni Gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1920., Matica hrvatska, (Tisak Kr. Zemaljske tiskare, pretisak izvornog Matičinog izdanja iz 1920. godine)
- Turković Milan, Opatija B. Dj. Marije de Gotho, Zagreb 1935, TISAK NADBISKUPSKJE TISKARE U ZAGREBU
- Turković Milan, *Prošlost opatije B. Dj. Marije vallis honesta de Gotho seu Kuttyeva: 1232-1773*, Sušak, Primorski štamparski zavod, 1935.
- Turković Zdenko, Sedam stoljeća dobra Kutjevo, Agronomski glasnik, 1969.
- Uzelac Zlatko, *Prilog rekonstrukciji požeškog baroka*, Vjesnik muzeja Požeške kotline, Požega, 1986., (4-5), str. 95-104
- Uzelac Zlatko, *Josip Kraljić, isusovački slikar i arhitekt 18. stoljeća (Pozzov učenik u Slavoniji?)* str. 430-440 Isusovci u Hrvata; zbornik radova Međunarodnog znanstvenog simpozija *Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata*, Zagreb, 1990.
- Uzelac Zlatko: *Sjeverni portal crkve Sv. Dimitrija u Požegi*, RADOVI IPU 19/1995. (7-19)
- Vanino Miroslav, *Isusovci i hrvatski narod II*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, ŠZ »Ognjen Prica« 1987.
- Vrbanus Milan, Novovjekovno plemstvo i vlastelinstva, u: *Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije*, Galerija Klovićevi dvori, katalog izložbe, sv. II., (ur.) Vesna Kusin, Branka Šulc, Zagreb, 2009., str. 287-293
- Žmegač Andrej, *Bastioni kontinentalne Hrvatske. Prilog poznavanju fortifikacijskoga graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća*, Golden marketing, IPU, Zagreb, 2000.

8. POPIS KORIŠTENIH MREŽNIH STRANICA

- <http://www.dvorci.hr/>
- <http://www.destinacije.com/>
- <http://galerijaklovic.hr/>

9. POPIS KORIŠTENIH REPRODUKCIJA

Slika 1. Karta Požeške kotline s prikazom objekata koji se razmatraju u radu

Izvor: fotografija Požeške kotline preuzeta 31. svibnja 2013. s Google eartha (<http://www.google.com/earth/index.html>). Izvori za fotografije postavljene na karti Požeške kotline navode se pojedinačno, izuzev utvrde Kaptol (snimila: Nevenka Šarčević, 1. srpnja, 2013. godine) i fotografije dvorca u Trenkovu (snimila Nevenka Šarčević, 1. srpnja, 2013. godine).

Slika 2. Tlocrt utvrde Kaptol, izvor: Obad Šćitaroci Mladen i Bojanić Obad Šćitaroci Bojana, *Dvorci i perivoji u Slavoniji*, Zagreb, MOŠ, 1998., str. 187

Slika 3. Nacrt vlastelinstva iz 1773. godine, Državni arhiv u Budimpešti, Izvor: *Kutjevo - kompleks nekadašnjeg isusovačkog samostana*, Zagreb, Institut za povijesne znanosti, Odjel za povijesne znanosti, 1988.

Slika 4. Tlocrt prizemlja dvorca, Državni arhiv u Budimpešti

Izvor: *Kutjevo - kompleks nekadašnjeg isusovačkog samostana*, Zagreb, Institut za povijesne znanosti, Odjel za povijesne znanosti, 1988.

Slika 5. Južno pročelje dvorca u Kutjevu, Državni arhiv u Budimpešti

Izvor: *Kutjevo - kompleks nekadašnjeg isusovačkog samostana*, Zagreb, Institut za povijesne znanosti, Odjel za povijesne znanosti, 1988.,

Slika 6. Zapadna strana sklopa s pročeljem crkve

Snimila: Nevenka Šarčević, 1. srpnja, 2013. godine

Slika 7. Pročelje zapadnog krila

Snimila: Nevenka Šarčević, 20. kolovoza, 2012. godine

Slika 8. Istočna strana sklopa

Snimila: Nevenka Šarčević, 1. srpnja, 2013. godine

Slika 9. Istočna strana sklopa s pogledom na dvorište

Snimila: Nevenka Šarčević, 20. kolovoza, 2012. godine

Slika 10. Dvorišno pročelje zapadnog krila

Snimila: Nevenka Šarčević, 18. siječnja, 2013. godine

Slika 11. Dvorišno pročelje glavnog krila

Snimila: Nevenka Šarčević, 18. siječnja, 2013. godine

Slika 12. Prizemni prozor južnog pročelja

Snimila: Nevenka Šarčević, 1. srpnja, 2013. godine

Slika 13. Prozor prvog kata južnog pročelja

Snimila: Nevenka Šarčević, 1. srpnja, 2013. godine

Slika 14. Hodnik prizemlja južnog krila dvorca

Snimila: Nevenka Šarčević, 18. siječnja, 2013. godine

Slika 15. Prizemna prostorija južnog krila dvorca

Snimila: Nevenka Šarčević, 18. siječnja, 2013. godine

Slika 16. Hodnik prvog kata južnog krila dvorca

Snimila: Nevenka Šarčević, 18. siječnja, 2013. godine

Slika 17. Pogled na unutrašnjost refektorija

Snimila: Nevenka Šarčević, 18. siječnja, 2013. godine

Slika 18. Detalj s prikazom ulaznog tornja, Državni arhiv u Budimpešti

Izvor: *Kutjevo - kompleks nekadašnjeg isusovačkog samostana*, Zagreb, Institut za povijesne znanosti, Odjel za povijesne znanosti, 1988.

Slika 19. Današnji izgled ulaznog tornja

Snimila: Nevenka Šarčević, 1. srpnja, 2013. godine

Slika 20. Puškarnica na tornju dvorca

Snimila: Nevenka Šarčević, 1. srpnja, 2013. godine

Slika 21. Dvorac u Kutjevu, iz autobiografije Milana Turkovića, 1938. godine

Izvor: *Kutjevo - kompleks nekadašnjeg isusovačkog samostana*, Zagreb, Institut za povijesne znanosti, Odjel za povijesne znanosti, 1988.,

Slika 22. Nacrt pročelja dvorca prema stanju iz 1987. godine

Izvor: *Kutjevo - kompleks nekadašnjeg isusovačkog samostana*, Zagreb, Institut za povijesne znanosti, Odjel za povijesne znanosti, 1988.,

Slika 23. Fotografija dvorca iz 1985. godine

Izvor: *Kutjevo - kompleks nekadašnjeg isusovačkog samostana*, Zagreb, Institut za povijesne znanosti, Odjel za povijesne znanosti, 1988.

Slika 24. Južno pročelje dvorca, današnji izgled

Snimila: Nevenka Šarčević, 1. srpnja 2013. godine

Slika 25. Karta Požeške kotline s tlocrtima i slikovnim prikazima Trenkovih dvoraca u Pakracu i Pleternici i dvorca u Kutjevu

Izvor: fotografija Požeške kotline preuzeta 31. svibnja 2013. s Google eartha (<http://www.google.com/earth/index.html>). Izvori za fotografije postavljene na karti Požeške kotline navode se pojedinačno

Slika 26. Katastarska karta Pleternice iz 1862. godine

Izvor: Obad Šćitaroci Mladen i Bojanić Obad Šćitaroci Bojana, *Dvorci i perivoji u Slavoniji*, Zagreb, MOŠ, 1998., str. 247

Slika 27. Tlocrt prizemlja dvorca u Pakracu

Izvor: Obad Šćitaroci Mladen i Bojanić Obad Šćitaroci Bojana, *Dvorci i perivoji u Slavoniji*, Zagreb, MOŠ, 1998., str. 240

Slika 28. Fotografija dvorca u Pleternici

Izvor: Obad Šćitaroci Mladen i Bojanić Obad Šćitaroci Bojana, *Dvorci i perivoji u Slavoniji*, Zagreb, MOŠ, 1998., str. 247

Slika 29. Dvorac u Pakracu, istočno pročelje

Izvor: Obad Šćitaroci Mladen i Bojanić Obad Šćitaroci Bojana, *Dvorci i perivoji u Slavoniji*, Zagreb, MOŠ, 1998., str. 239

Slika 30. Pakrac, katastarska karta iz 1868. godine,

Izvor: Obad Šćitaroci Mladen i Bojanić Obad Šćitaroci Bojana, *Dvorci i perivoji u Slavoniji*, Zagreb, MOŠ, 1998., str. 240

Slika 31. Preris katastarske karte Brestovca

Izvor: Obad Šćitaroci Mladen i Bojanić Obad Šćitaroci Bojana, *Dvorci i perivoji u Slavoniji*, Zagreb, MOŠ, 1998., str. 92

Slika 32. Kuriija u Brestovcu, pročelje

Izvor: http://www.destinacije.com/slika_nav.asp?lang=ita&pg=1&folder=Slike-Hrvatska-DvorciiKurije&cp=199&s=Next, datum: 31. svibnja, 2013.godine

Slika 33. Preris katastarske karte Kuzmice iz 1901. godine,

Izvor: Obad Šćitaroci Mladen i Bojanić Obad Šćitaroci Bojana, *Dvorci i perivoji u Slavoniji*, Zagreb, MOŠ, 1998., str. 205

Slika 34. Ulazno pročelje kurije u Kuzmici

Izvor: *Fototeka IPU*, snimio: Milan Drmić 2004.,

Slika 35. Pročelje kurije u Kuzmici

Snimila: Nevenka Šarčević 25. veljače, 2013. godine

Slika 36. Podrum kurije u Kuzmici

Snimila: Nevenka Šarčević 25. veljače, 2013. godine

Slika 37. Južno pročelje dvorca u Stražemanu

Izvor: Obad Šćitaroci Mladen i Bojanić Obad Šćitaroci Bojana, *Dvorci i perivoji u Slavoniji*, Zagreb, MOŠ, 1998., str. 275

Slika 38. Katastarska karta Mitrovice/Trenkova iz 1862. godine

Izvor: Obad Šćitaroci Mladen i Bojanić Obad Šćitaroci Bojana, *Dvorci i perivoji u Slavoniji*, Zagreb, MOŠ, 1998., str. 306

Slika 39. Tlocrt dvorca u Trenkovu,

Izvor: Katarina Horvat-Levaj, Horvat-Levaj Katarina, *Barokna arhitektura, (Kulturna baština Požege i Požeštine)*, Čerti, Natalija (ur.). Požega, Spin Valis, 2004., str. 2

Slika 40. Pročelje dvorca u Trenkovu,

Snimila: Nevenka Šarčević, 1. srpnja, 2013. godine